

DR MEIJER DE HOND

Bloemlezing uit zijn werk

DR MEIJER DE HOND

Dr MEIJER DE HOND

Bloemlezing uit zijn werk

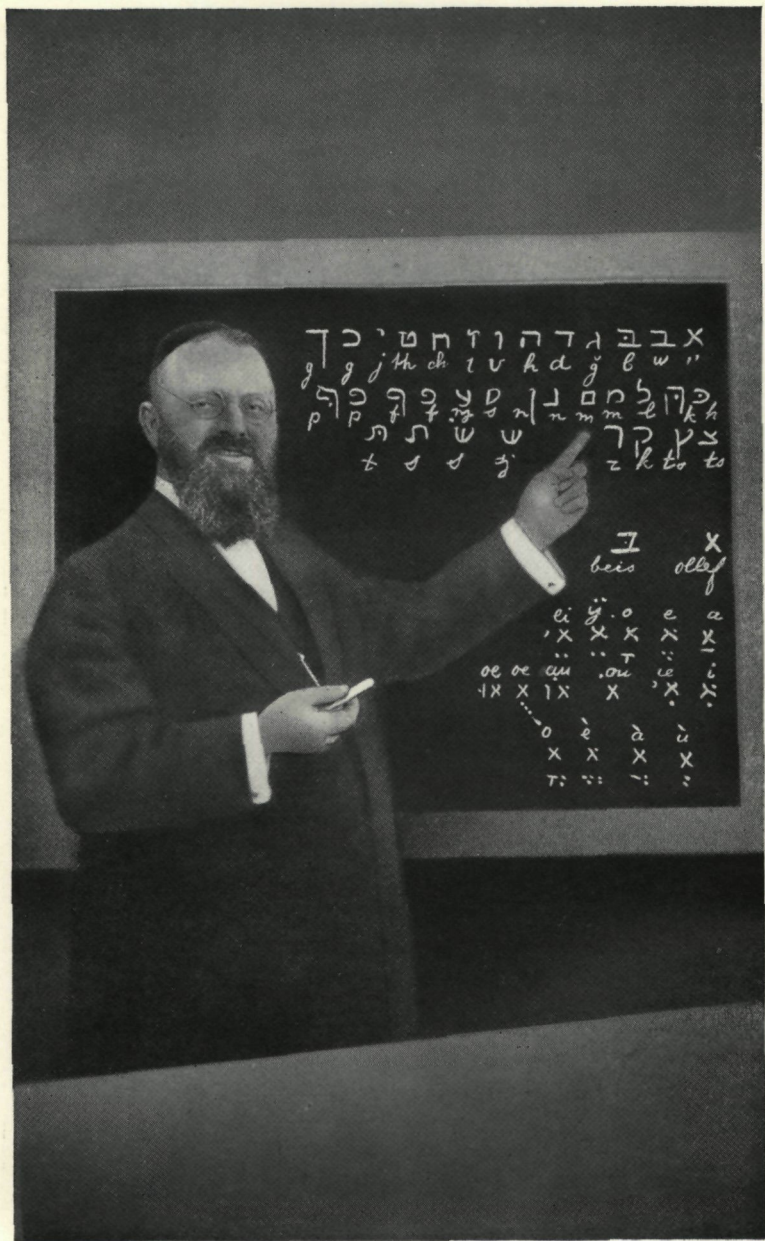
Beth Hamidrasj Ets Chajiem

Serie bloemlezingen uit het werk van

Joodse schrijvers in Nederland

1. Dr MEIJER DE HOND

verzorgd door Dr J. Meijer

Dr MEIJER DE HOND

1882-1943

Bloemlezing uit zijn werk

UITGEVERIJ „KEESING”

AMSTERDAM

5711-1951

*„Ons past het niet, den meester dood te
spreken, waar we zijn aandenken
nog een lang leven kunnen schenken.”*

(M. de Hond over J. D. Wijnkoop)

INLEIDING

Meijer de Hond werd 30 Augustus 1882 te Amsterdam geboren, als zoon van de „sjoumer” ¹⁾ Mozes Levie de Hond en diens vrouw Esther van Praag. Zijn geboortehuis stond aan de Ververstraat, bij de Zwanenburgwal. In 1894 werd hij leerling van het Seminarium. Van 1901 af studeerde hij Klassieke Letteren aan de Amsterdamse Universiteit. In 1904 deed hij het kandidaats-, en ongeveer tezelfder tijd het Maggied-examen ²⁾, waarna hij de geestelijke leiding op zich nam van, de inmiddels door hem opgerichte vereniging, „Touro Our”.

In 1909 vertrok hij naar Berlijn, om onder Hoffmann zijn rabbinale studiën te voltooien. Hij studeerde voorts Semitica te Berlijn, Heidelberg en Würzburg, alwaar hij 4 Juli 1913 promoveerde op een dissertatie: *Beiträge zur Erklärung der Elhidr-legende und von Korân, Sure 18₉₉ ff. — (Der Koranisirte Elhidr) —* uitgegeven bij E. J. Brill te Leiden (1914). In Amsterdam teruggekeerd, ontwikkelde hij een grote activiteit als de populaire rebbe der maatschappelijk-onterfden, als hoedanig hij imponerend veel werk heeft verricht. Hier ook ligt het karakteristieke van zijn ongewone persoonlijkheid.

In zijn „Bevestigingsrede” bij de installatie van Tobias Tal als rabbijn te Amsterdam (Dec. 1874), heeft Dr Dünner opgemerkt, dat het in het laat-negentiende-eeuwse Nederland tot de grote zeldzaamheden behoorde, „dat een aanzienlijke familie een harer leden voor de geestelijke stand bestemt”. Het is een veelzeggend criterium voor de bepaling van de waardigheid, die er in die jaren het Jodendom werd toegekend, vanwege de bezittende klasse, zelfs voor zover deze uiterlijk nog gebonden scheen aan het traditionele Jodendom.

Een statistiek van de leerlingen, die gedurende bijna 80 jaar het Seminarium bezochten, spreekt boekdelen. De sociaal-economische structuur der oude rabbijnenschool, met haar overleefde philanthropische steun-beurzen en haar langs vreemde tafels leurende „Bettelstudenten”, werd een broedplaats van fatale minderwaardigheidscom-

---

¹⁾ Controleur vanwege het Rabbinaat. ²⁾ Maggied = kandidaat-rabbijn.

plexen, die op de duur zelfs het aparte type van de „seminarist” deden ontstaan. Hier ligt het uitgangspunt voor de biografie van vele Joodse geestelijken in Nederland, wier geestelijke en maatschappelijke ontplooiing blijvend geknot werd door ingewortelde inferioriteitsgevoelens.

Ook Meijer de Hond was een kind van het Amsterdamse ghetto, voortgekomen zelfs uit de laagste laag harer arme bevolking. Doch — en hier ligt de kern van zijn oorspronkelijkheid — hij *bleef* dit zijn leven lang *bewust*. Juister nog: in zijn bekrompen afkomst vond hij de bron van zijn geestelijke vitaliteit, die hem ertoe stimuleerde, het levensideaal slechts te zoeken in de smalle, vunzige straten en grachten van de oude Jodenbuurt.

Zijn „Kiekjes” bewijzen het. En beter dan welke pen, is het de zijne, die dit kan illustreren.

De hier gesignaleerde ghetto-ideologie leidde bij De Hond tot een frappante eenzijdigheid, die dikwijls is gecritiseerd. Er is eens spottend opgemerkt, dat volgens hem Mosche Rabbenoe maar één fout zou hebben gemaakt: ook niet op de Zwanenburgwal te zijn geboren. Doch dit al doet niets af aan het typerende karakter ervan. Gewezen nog van hun dikwijls diepzinnige psychologie, als wel hun litteraire waarde, door Siegfried van Praag aldus gekarakteriseerd:

„Multatuli's marktbeschrijving geldt toch als een meesterstuk van stijlkracht. Zet het naast De Hond's markttyperingen en het is verpletst als een afdruk naast een origineel.”

Het lijkt achteraf onbegrijpelijk, dat deze kinderlijk-vrome man zo fel gebotst heeft met de orthodoxie. Twee artikelen uit de eerste Jaargang van „Libanon” (*Vrolijke Treur*, afl. 3, direct gevolgd door *Het Gebed*, afl. 4) waren hiervan oorzaak. Het eerste bevat enige critische beschouwingen over de negen-dagen-symboliek in het licht van de meest exquise vismaaltijden. In het tweede wordt een lans gebroken voor het vrije gebed.

Het is instructief voor de geest dier dagen, dat de afkeuring dezer meningen meteen het einde impliceerde van een officiële carrière binnen het Nederlandse Jodendom. Na afloop zijner studiën te Berlijn, werden hem nauwelijks uitzichten geopend op maatschappelijke onafhankelijkheid. Zelfs de titel „Rabbijn” werd hem bestreden.

Toch heeft hij onverdroten doorgewerkt, zich tot het einde vermeiend in populariteit bij de proletariërs, wier gevierde rebbe hij bleef, tot de grote rampen van 1940-'45 ook aan dit hoofdstukje een einde maakten.

Een karakteristiek te geven van zijn werk is niet eenvoudig. De Hond bewoog zich op velerlei gebied. Philantropie in oude stijl heeft hij gaarne beoefend. Het initiatief tot de Joodse Invalide is daarvan een specimēn. Daarnaast was hij (in functie: Hoofd van een Godsdienstschoon) werkzaam als paedagoog. Zijn vaardige pen verzorgde lange (al te lange) jaargangen van de Joodse Jeugdkrant en de oorspronkelijke, pittige deeltjes van „Betsalel, Joodse geloofsleer voor Jong Israēl”.

Ook horen in dit kader thuis de vele populaire toneelstukken, die hij schreef, waarin hij op - voor hem - karakteristieke wijze het traditionele Jodendom propageerde. Zij waren in bepaalde kringen zeer populair en trokken dikwijls volle zalen.

Doch meer nog dan met het geschreven woord, oefende hij invloed door het gesproken. Phenomenale betoogtrant en flitsende zeggingskracht hielden jarenlang velen geboeid. Toen Israēl Querido het epos van de Jodenhoek beschreef, gold een zijner eerste bezoeken de „Droosje ¹⁾ van de Rebbe in de Neie Sjoel”. Meesterlijk bovenal waren zijn „hespeediem” ²⁾, waarin zijn dichterlijke intuïties begaafde en loutere vormen konden aannemen. Met mij zullen enkelen van mijn vrienden nog wel eens met ontroering denken aan zijn speech bij het graf van onzen onvergetelijken leraar „Sjloume Salomons”.

Zeker, De Hond was geborneerd. Zijn onstuimige ghetto-liefde dreef hem tot dwaze denkbeelden — suggereerden hem zelfs tot gevaarlijke romantiek. In Diligentia debatteerde hij eens op een ventersvergadering, een lans brekend voor het in-stand-houden van het instituut „venten” — zijn betoog stavende met een poëtische ontboezeming over de schoonheid van het Amsterdamse stadsbeeld, waarin hij een voddenjood schilderde „minche dawwend ³⁾ naast de

¹⁾ Predikatie.   ²⁾ Hesped = treurrede.

³⁾ Het middag-gebed uitsprekend.

kar..." Overspannen sentimenten leidden hier tot een dwaze vlucht in een geïdealiseerd verleden.

Het was ook uiteindelijk deze ghetto-romantiek, die hem blind maakte voor de wezenlijke problemen, die het leven ook hem stelde. In het maatschappelijke was het hem niet gegeven constructief het probleem der proletariërs aan te vatten. Hij haatte socialisme, dat zijn geloof en buurt vijandelijk scheen.

Daarnaast verketterde hij het Zionisme. Galoeth-nationalist in eng-Nederlandse (misschien nog juister: Amsterdamse) zin, zag hij Nederland als zijn Kenaän — (letterlijk formuleerde hij het aldus). Be-roemd is zijn preek naar aanleiding van het huwelijk van Prinses Juliana en Prins Bernhard, toen hij de beginletters J. en B. (in het Hebreeuws „Jod" en „Beeth") als een mystieke aanwijzing wilde zien van de hulde door de 12 stammen Israëls aan de Oranjes bewezen.

Slechts zelden zag hij „verder dan de Blauwbrug". Doch vermeld dienen ook hier de meesterlijke bladzijden, die hij reeds in 1912 heeft gewijd aan de grote geleerde Rabinkow, met wie hij in Heidelberg had geleerd, en die in deze bloemlezing de rij der Kiekjes openen.

Het was overigens niet eenvoudig uit de honderden bladzijden een beperkte keuze te doen, waarvan men zonder meer mag aannemen, dat zij De Hond's rijk geschakeerde werkzaamheid als Rabbijn, Joods paedagoog en letterkundige voldoende recht doet wedervaren. Moge ons dit zijn gelukt, ondanks de omstandigheid, dat — bij gebrek aan plaats — zowel de „Geloofsleer" als ook het toneelwerk buiten beschouwing moest blijven.

Mogen velen door het lezen van deze luttele bladzijden worden opgewekt het veelzijdige oeuvre van Meijer de Hond nader te bestuderen. Het zal hun daarbij vergaan als de samensteller van dit bundeltje.

Hernieuwde confrontatie met de Libanon, de Kiekjes, de Jeugd-krant, Betsalel en de toneelstukken zal hen in contact brengen met een ongewone figuur. Zij zullen zich verwarmen aan een innige gloed, die een gewone Amsterdamse jongen blijvend inspireerde tot het uitdragen van Joodse gedachten. Gedachten, die men dikwijls omzichtig-critisch zal benaderen, die men soms abrupt verwerpen

zal — maar waarvan men de echtheid en de puurheid nimmer in twijfel zal trekken.

In Westerbork hebben wij hem voor het laatst gezien. Zoals hij daar wandelde, temidden van zijn „chassiediem” ¹⁾, scheen hij ons onveranderd. Als ging hij in de late avonduren door het oude ghetto, eeuwig en altijd omringd door zijn getrouwen. Tevreden als steeds. Met de vreemd-verbeten glimlach langs de venijnig-gesloten mond, die zich nimmer geheel scheen te openen. Vol menselijke beheersing als een vader — vol vroom vertrouwen als een kind. Vader en kind beide — van de thans verlaten en vernielde Jodenhoek.

Zo ook is hij naar Polen gegaan. Op die ontzettende 20ste Juli van 1943 — Sjiwá Asar Betammoez in dubbele zin. Plichtsgetrouw als een soldaat. Met de beperktheid, die hem een tweede natuur scheen geworden. Met de offerbereidheid, die hem, toen in die ongere Maandagnacht zijn naam werd genoemd, „Hinneri” ²⁾ deed uitroepen. Maar evenmin zonder zijn dichterlijk-visionnaire „nesjomme” ³⁾, die hem ook toen een ruim uitzicht bleef bieden op de verre God zijner Amsterdamse Vaderen, onder Wiens vleugelen hij de rust moge gevonden hebben voor het vele werk door hem verricht ten behoeve van een beperkte Joodse groep, die hem bleef adoreren temidden van een grote, hem ondankbare, ja zelfs vijandige wereld.

JAAP MEIJER

Amsterdam, 19 Nisan 5711

---

*) Deze inleiding is een omwerking van een artikel, dat oorspronkelijk verscheen in het N.I.W. van 5 September 1947 (20 Elloel 5707).

¹⁾ „Vromen”. ²⁾ „Hier ben ik” — zie Genesis 22 : 1. ³⁾ Ziel.

KIEKJES

EEN GELEERDE TE HEIDELBERG *)

Heidelberg

'k Kocht me een gids, maar 't speet me van schaamte.

'k Had 'r zonder moeten weten. 't *Stond* al beschreven met goedkoopere letters:

„en de Eeuwige God plantte een tuin in Eden, in het Oosten en verwees daarheen den mensch, dien Hij geschapen had. En de Eeuwige God liet geboomt aan d'aard ontspruiten, *wat* maar beoorlijk was voor 't oog en heerlijk voor den mond en den *boom des levens* midden in den tuin en den boom van *kennis van goed en kwaad*. En een stroom gaat uit Eden om den tuin te drenken ... En de Eeuwige God nam den Mensch en plaatste hem in Eden, om het te bearbeiten en te bewaken ...”

Als kind speelde ik met phantasie (hierin ben ik kind gebleven). Ik zocht het *paradijs* in mijn droomen en vond het, zoo vaak ik wilde. Later, toen ik grooter werd, zocht ik het in de werkelijkheid; maar wijze menschen zeiden mij, dat het *daar* niet was. Ik ging het toen in boeken zoeken, het eene wees mij naar het andere en eindelijk kwam ik te weten, ik las het in een heel oud boek, dat *gan-eiden* niet op *deze* wereld was en dat men een reis van een menschenleven maken moest, om er te komen. En ik maakte mij reisvaardig. Toen begreep ik de vraagteekens van mijn jeugd. *Boom des levens, boom van kennis van goed en kwaad*, beoorlijke, maar ongenaakbare vruchten, die groote stroomen van 't paradijs, 't kostbare goud, de edelstenen, de engelen met vlammend zwaard. 't Speet me, dat ik alles begreep, maar rijk voldaan was ik, omdat mijn Tourh de onfeilbaarste gids bleek te zijn. Zoo 't *daar* stond, was 't op zijn waarst — en duur zwoer ik, dien gids *nooit* weer uit mijn hand te leggen.

„En de Eeuwige God nam den mensch en plaatste hem in Eden, om het te bearbeiten en te bewaken ... een zwaar beroep, maar een schoone roeping!

---

*) Uit *Libanon* V, 2, pag. 13 (1 Juli 1912). S. B. Rabinkow — in 1941 te 's-Gravenhage gestorven — was één der grootste Joodse geleerden van onze tijd. Dr. De Hond kwam tijdens zijn studie te Heidelberg met hem in aanraking.

Oudste en beroemdste Duitsche academie.

Ik werd er opmerkzaam op gemaakt, toen ik van Hamlet las, die er als prins gestudeerd had, om het ideëele leven te leeren begrijpen.

Karl Ludwig, keurvorst van de Palz, bood *Spinoza* het professoraat in de filosofie aldaar aan, die weigerde, om vergetener te kunnen leven. Na *Wundt*, zit nu *Windelband* op den filosofenstoel, de man, die de geschiedenis der filosofie een episode rijker maakt.

Hoog naar den „*Heiligenberg*” voert de „*Philosophenweg*” en zet zich voort in „*Philosophenhöhe*” (Philosophenhoogte) en „*Weisenstein*” (Steen der wijzen).

Wijngaarden langs den weg. Tot diep in het Neckardal slingeren zich de ranken. Ginds in den „*Schlossgarten*” wuiven cederen en bloeit een aloë. Vruchtgaarden en boombeemden borduren aan het bruidskleed van de natuur. Vogelkoren zingen het Hooglied, de hemel begeleidt op zonnesharen.

„en de Eeuwige God plantte een tuin in Eden . . .”

* * *

Studentenstad

't Is ook een opvatting van het leven. Men noemt dat „feuchtfröhlich” (vochtvroolijk) zijn. Hun liederen zijn met wijn geschreven en lallen van lol, ze lachen zich biertranen en weenen schuim. Het gaat om 't kampioenschap van dronken-zijn, om de eer van het liederlijkst-wezen, om den triomf van het Darwinisme, het diermensch-zijn. Ze zijn besneden van gelaat, hoe meer kerven hoe hooger mensch. Verbanden om hoofd, neus en ooren zijn hun gebedsriemen. Ze snijden en hakken elkaar in heiligste devotie. Het rapier is de heilige pen, waarmee ze hun naam op elkanders tronie schrijven, de degen de stift, waarmee ze hun wapenfeiten melden onder elkanders oogen. De wereld mocht soms vergeten, dat ze eens dieren waren. Ze kleeden zich als harlekijns, zooals men apen op de kermis dansen laat, nu ja, ze stammen ook niet van apen af, omdat ze 't zelf zijn; ze leven alleen normaal als ze abnormaal zijn. Hun studie is niet studeeren. Deze weinige, nuchtere woorden mogen U het studentenleven etsen van hen, die tot een „*Landsmannschaft*” of

„Burschenschaft” of „Korporation” of „Verbindung” (en nog meer idiote namen voor studentenkorpsen) behooren. Die met hun *witte* „Stürmer” (hooge petten met platte plakken van voren) zijn *adelijken*, graven, baronnen of jonkheeren.

Ik zeg, het is *ook* een opvatting van het leven. Als kind had ik ook een beeld van de *bel*. Ik geloof, dat ik nu weet, hoe de portiers eruit zien en de kellners van het vagevuur.

Gelukkig is het een heele kleine minderheid van de 3000 studenten in Heidelberg.

* * *

De *Joodsche* studenten hebben de andere opvatting, de *nuchtere*.

Natuurlijk spreek ik van hen, die in „*den eerbied Gods het begin der wijsheid*” zoeken, die de wetenschap niet rukken uit de omhelzing des geloofs.

De schare is Goddank niet klein. De *geheele* wetenschap heeft zich in haar vertegenwoordigd: filosofen, mediciner, sociologen, mathematischer, philologen en juristen. Hier ziet men eerst, dat niet de *geest* der Joden in *goloes* is. Integendeel, men komt eerst recht tot een oude talmudische gevolgtrekking, dat het hoogste vernuft het best bewaard is in een minder gelukkig lichaam. Het Jodendom is van alle *ware* spreuken het aanschouwelijkst voorbeeld. Kostbare wijn in oude, aarden vaten. En alleen van dien wijn is het Jodendom dronken. Zijn geest kan er niet genoeg van krijgen. Tot diep in den nacht zwelgt het van zijn Touroh en wordt in steeds hoogere verrukking gevoerd.

Ons clubhuis is synagoge en beis-hamidrosj.

Ja — ook in *Heidelberg* — dat wist ik niet, want 't staat niet in den gids en toch is dit *alt*-Heidelberg.

Onze hoofdversiering: *gebedsriemen*. Ze omsluiten de hersens als om ze in bedwang te houden. Kleur: zwart. Het is de kroonkleur van *onzen* adel, we zijn meer dan graven en vrijheeren: *koningskinderen*.

In plaats van vechthandschoen om den rechter- hebben we riemen om den linkerarm. Ik geloof, dat we er meer overwinningen mee geboekt hebben, dan die anderen met hun degens.

Als de dag verarbeid is, komen we tot ontspanning saam. Die

ontspanning heet „sjioer” (leerstonde). Het zijn meest studenten, die van *jesjiewes* (leerscholen) komen: Rusland, Hongarije, Berlin, Frankfurt.

Synagoge en leerschool is het huis van Dr. Simon. Ik meen te mogen zeggen, dat zijn huis het eenige in de Joodsche wereld is. Een pensionaat van Joodsche jongelingen, die in een schitterend Joodsche omgeving worden opgevoed. Ik ben blij, ook dit eens gezien en meegeleefd te hebben. Een andere aanbeveling is niet noodig.

* * *

Een omstreeks veertiger.

Rabinkow — de naam zegt u zijn vaderland — het land, waar Touroh en Talmud direkt uit Gods hand ontvangen zijn — Rusland.

Zijn oogen staren peinzend in de andere wereld en zien gestalten, waarvan wij slechts de namen kennen. Zijn kleedij is opzichtig schamel. Een breede hoed werpt donkere schaduw over zijn gelaat, dat zich nog nooit anders, dan in de Touroh gespiegeld heeft. Zijn weten omvat alles, wat een *Jood* weten *kàn*. Ik mag hem een enormiteit noemen. En daarbij een eenvoud en bescheidenheid, die zelfs een heel eenvoudige en bescheidene onbegrijpelijk noemen moet.

Deze man leidt sinds drie jaren de Heidelberger „jesjiewe”.

Een beroemde Russische Jesjiewe heeft hem reeds als haar hoofd benoemd, maar hij wil nog niet. Hij moet eerst met het weten in breedsten, profanen omvang ook, hebben kennis gemaakt. Hij is bezig, het kolossale talmudische rechtsgebied, als grondslag van het geheele oude en moderne rechtswezen bloot te leggen.

Zijn leven is een raadsel voor 't jong-Jodendom, dat het oude wijzenwoord niet begrijpen kan: *wilt ge Touroh leeren, eet brood met zout, drink nauw gemeten water, slaap op de aarde, leef gekweld*. Dit raadsel probeert Rabinkow op te lossen.

Hij leeft een hongerkuur — vaak wilde men hem betalen voor zijn leiding — hij weigert met meewarigen lach. Gemiddeld slaapt hij vier uur per etmaal en de rest is aan Touroh en Talmud gewijd. Bewondering is hiervoor geen woord. Uiterst zelden gaat hij de goddelijke natuur in. Typisch was eens zijn antwoord, toen ik met hem op de Philosophenhöhe wandelde en naar de wijnbergen wees: „ja,

ja — de natoer is sjeen, aber Toire is sjeener". Toen werd me een spreuk der oude vaderen helder: *die wandelt en zijn misjne* (leering) *onderbreekt door uit te roepen: „hoe mooi is die boom, hoe schoon die beemd”, maakt zich schuldig*".

Neen, neen, de natuur is het lied niet — ze is slechts de muziek op den Openbaringstekst der Touroh.

En de armen gevouwen stond hij stil en leerde en verklaarde me uit het hoofd een moeilijke plaats in *Kilaajim* (Mischnatractaat waar van *wijnbergen* gesproken wordt). En hij teekende de wijnbergen duidelijker dan ze daar in de natuur hun ranken vlochten. De avondschaduw daalde dieper in het dal. De zon van den heerlijken Sabbathmiddag lachte haar laatsten Sabbathgroet.

„En de Eeuwige God plantte een tuin in Eden, in het Oosten en verwees naar den mensch, dien hij geschapen had. En de Eeuwige God liet geboomte aan d' aard ontspruiten, wàt maar bekoorlijk was voor 't oog en heerlijk voor den mond en den *boom des levens* midden in den tuin en den *boom van kennis* ...

En een stroom gaat uit Eden om den tuin te drenken ...

En de Eeuwige God nam den mensch en plaatste hem in Eden, om het te bearbeiten en te bewaken ..."

Of ik het begreep!

En uit de diepte stegen studentenliederen op — ik dacht aan Satan in Faust.

We haasten ons naar beneden.

Ik weet, wat ik er bij te denken heb, als ik me later eens herinner aan

„Alt-Heidelberg, du feine,
Du Stadt am Ehren reich! ..."

Ehren, meer dan één — natuur en Touroh — of liever omgekeerd.

BIJ DE DOOD VAN RABBIJN J. D. WIJNKOOP *)

„Malligheid — briljant!”

Hiertusschen lag en lachte zijn leven. Of het somber was, of helder, zonnig of wolkig, *men* giste, *hij* schoof tusschen duim en ringvinger zijn bril één-, twee-, of driemaal op en neer, tuurde strak-scherp, of plooiden zijn doorploegd gelaat tot een gullen, ongewilden, vroolijken gewonen-mensch-lach. Het kon soms schateren en na-schateren, maar nooit heeft zich iemand, van klein joggie tot groot man, door dien lach gekrenkt gevoeld. Dit reeds is, zelfs als er niets meer bijkomt, een Mozaïek-deugd.

„Och kom, malligheid” — zóó was hij op zijn kwaadst, nooit een *ietsje* scherper. Zóó verwierp hij de excuses van zijn te-laat-komende discipels, wanneer hij wist, dat ze handig opgezet waren. Om den leugen-verontschuldiging te ontleiden, daarvoor was hij niet cynisch genoeg, daarvoor was hij te open, te echt, te zwak om zelfs den *jongen* den fraudant te beleedigen. Ja, Wijnkoop, wagen van Hollandsch Israël en zijn ruiterslike ruiters, *dit* zwak zeg ik u na over het Graf, ge kondet niet zeer doen.

„Och kom, malligheid” — zóó verwierp hij het onaanneembare, maar eerst als hij lang genoeg aan kinderlijke domme vragen en oudeman-zeurige discussies zijn aandacht met ongemeten geduld vergeven had.

„Och, kom, malligheid” — zóó meende hij fanatieken gezond-geloovig te maken, bigotten bij God te brengen, femelende overdrevenen te nuchteren.

„Briljant” — daarboven had hij geen lof, dat was de waardeering van een goed idee, daarmede zegevierde de meening van een kleinen leerling, zelfs op die van den grooten meester.

Wijnkoop heeft nog nooit een leerling gestraft en toch was er eeuwig onverstoorbare orde in een klas van vijf- of zevenendertig kwajongens. Dat was geen bangheid, maar vereering, geen vrees,

---

*) *Libanon* III, 6, pag. 45 (1 Nov. 1910). Jozef David Wijnkoop (1842—1910), Rabbi te Amsterdam, was een groot Tenachkenner. In 1901 werd hij toegelaten als privaatsdocent voor het Nieuw-Hebreeuws aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.

maar ontzag. Men had hem lief, omdat *hij* nooit haatte, men ver-eerde hem, omdat *hij* altijd in eere liet. Nooit liet hij den onoplet-tende erin-vliegen, als hij met breede o-stappen langs en voor de banken liep en hier en daar een slaper over de folianten zag knikke-bollen, of een heimelijk gesprek overrompelde. Een werkelijk kwaad-willige, in Wijnkoops les een bijna ondenkbare, keek hij aan met zijn bekenden recht-uit-blik, die eindigde met zijn „beste jonge, dat-mag-niet-weer-gebeuren”, waarbij ieder woord een lange les was.

Eens, ik herinner het mij als zooeven, was er een krakeel uitge-broken tusschen enkele derde-bankers. De casus belli was een scheldpartij.

„Wat is dat?” keek Wijnkoop.

„Hij scheldt me omdat ik Jozef heet, meneer”.

„Och kom, malligheid, — *ik* heet ook Josef — beste jonge”. — uit.

We hebben eens de gymnasiale hebbelijkheid gehad, om de eigen-aardige uitdrukkingen onzer docenten letterlijk in melodietjes om te zetten, waarin zelfs de gebaren der diverse uiteenlopende paedagogen mooi-mimisch werden weergegeven. Ook Wijnkoop beschikte over een couplet. Men bezong, hoe hij eens met-moedwil-te-laet-ko-mers had afgestraft. Hier volgt het vreeselijke vonnis:

„Ja, mijn lieve beste jongen, 't spijt me *zeer*
(kijkt op 't horloge) maar — naar binnen laten,
kan ik je heusch niet *meer* (schudt 't hoofd)
zeg dat aan je collega's die daar buiten *staan*
dan kun je samen nog een uurtje wandelen *gaan*.”

Nooit werd er dan in de volgende les iets over het vergrijp gerept.

Later vormden de voor-rabbijn-opgeleiden een afzonderlijke kleine klas. De zeven, of acht collega's waren zeer solidair en af en toe revo-lutionnair aangelegd. Eens wilden we geen les hebben, waarom weet ik niet meer. Een der onzen kwam op het briljante idee den sleutel van de gemorekast ¹⁾ te verstoppen.

Wijnkoop breed-stapt naar binnen.

„Meneer, de sleutel is weg!”

„Och kom, malligheid, dan moet je maar zoeken”.

---

¹⁾ Gemore = Talmud.

We zochten natuurlijk daar waar we hem niet verstoep hadden.

Wijnkoop kreeg vermoeden van de list.

„Gekheid, malligheid, die sleutel kan toch niet *op* de kast gevlogen zijn”. Hij neemt een stoel, om *op* de kast te kijken. Een onzer is hem voor en vindt hem „toevallig” op de kast.

„Briljant” zegt Wijnkoop, glimlacht en begint de les.

We hebben die aardigheid nooit meer geprobeerd.

* * *

Over zijn verbluffend weten zeg ik niets, daarmee is *alles* gezegd.

De buitenwereld meende, dat hij geen poëet was. Dat kwam, omdat hij ook op den kansel de man van door den dag was. Hij was in principe tegen een preek. Eens had een van ons den grenzeloozen durf te zinspelen op *zijn* predikbeurt van aanstaanden Sabbath.

„Och kom malligheid” zei hij „daar moet ik Sabbath weer mijzelf en de menschen een half uur vervelen”. In deze loyale royaliteit lag zijn principe. *Hij* behoefde niet te preeken — *hij* behoefde niet een kansel te bestijgen, om een invloed uit te oefenen — *hij* kon op andere wijze op fouten wijzen, langs den weg, in de synagoge, op school. Hij wilde voor een verwijt geen schoone woorden kiezen, hij wilde niet hekelen van boven af, maar terecht wijzen van onderop en dat kon hij doen in huis-tuin- en keuken-taal. Boven-op moet je een vermaning instudeeren of voorlezen, beneden kun je 't zeggen, hoe 't je voor den mond komt.

Ook hierin was Wijnkoop oorspronkelijk.

En toch vergiste de wereld zich. Wijnkoop was poëet. Dat wisten *wij*. Wij zagen hem turen, zijn bril op en neer schuiven, als hij de Hebreeuwsche opstellen liet voorlezen. Op den kathedraal was hij een *alles-mensch*, maar wat hem werkelijk in geestdrift gloeien deed, was de bloementaal van het bloemenland. Stemmen van Jordaan, Arnon en Jabbok maakten van Wijnkoop *nóg* een ander schepsel. Echo's van Libanon, Saron en Karmel wonderden in Wijnkoop briljant enthousiasme op. Neen, ge hadt hem moeten zien, als hij een vijf onder een opstel zetten kon. Dan kon hij vaak *niets*, zelfs niet „briljant” zeggen. Zijn aller-allerhoogsten lof, een lauwer-roep voor de liefde van het heerlijk Hebreeuwsch kon hij niet uitdrukken. Hij zet-

te zwijgend met grooten breed-uit-zwaai zijn vijf en riep een anderen opsteller tot zich. Dat was de eenige les, waarin hij zich telkens met één bemoeide en de rest der vijf-en-dertig los liet. Slechts af en toe een „sst” over de hoofden gezwiept met een bijbehorend vingergebaar en Wijnkoop tuurde en tuurde over het handschrift vóór hem. Dien bloementuin van het „Sier-land” heeft hij dan ook bevrucht en beplant.

Goldziher en Nöldeke hebben hem geciteerd. Het vorige jaar vroeg mij een collega aan het Berliner Seminar, die de universiteit van Czernowitsch bezocht had, de kosten van het verblijf in Amsterdam. Hij wilde „Wienkoop” hooren aan de universiteit aldaar. Ik wou hem niet zeggen, dat Wijnkoop invalide was en beloofde hem zijn nog uit te komen Bijbelexegese te verschaffen.

De liefde voor Hebreeuwsche literatuur was bij Wijnkoop overdaad. Hij gaf er zich misschien te veel aan over. Beis-hamidrosj te Amsterdam moet hem briljantst dankbaar zijn en dan is het nog te ondankbaar. Op verkoopingën was Wijnkoop zelf — verslaafd aan boeken — met hart en oog en stem aanwezig. Daar groette hij de boeken en vergat, dat anderen hem de hand toestaken. Met beide handen, alsof het vleesch en bloed was, drukte hij folianten en octaven en ja, 't was vleesch van zijn vleesch en bloed van zijn bloed.

„Jongens, daar is meneer Wijnkoop” — en we schoven soms profane literatuur onder de gemore, boven in de leerzaal van het beis hamidrasj als hij binnen stapte met zijn parapluie geschouderd. 't Was alweer geen vrees, want nooit zei hij iets, al ontdekte hij verboden literatuur op de zwartgeleerde tafeltjes, maar innig ontzag, breede eerbied voor den vader was het, die kwam kijken, of zijn papieren wel goed verzorgd werden in de majestueuze kast-paleizen. En als ze ziek waren, zijn troetelkinderen, zwak in den rug of wonde in de bladen — als ze haveloos gekleed, of schamel gedekt waren — eruit en verpleegd, verbonden en gekleed — van arme, sjofele letter-schep-sels liet hij gezeten, corpulente bourgeoisie-exemplaren maken en als ze als sinjeuren terugkwamen, keek hij ze na en na, om te zien, of ze sterk in de leden en goed in de plunje waren.

Na het „briljant” werden ze gehuisvest. Hij kende ze alle bij naam, wist precies op welke verdieping ze woonden, vóór, of achter. Als ze

spreken konden, de boeken van Beis-Hamidrosj, zullen ze wel gezocht hebben, toen hun vader werd weggedragen. Als ze loopen konden, zouden ze hem begeleid hebben. Maar ze zwijgen hun lied dood. Het laat hen nu koud of ze verduffen en verstofften, graag waren ze met Wijnkoop in het graf gegaan. Ze kunnen toch geen tweeden vader vinden, zoo dierbaar als de eerste.

* * *

't Is een roestige gewoonte, dat de leerlingen van het Seminarium op de groote en Hooge Feestdagen hun leeraren bezoeken. Gewoonlijk gaan ze samen, twee, of drie om aan elkaar gezelschap en medemartelaren van deze foltering te hebben. Iedere jomtof is een treurdag, omgekeerd evenredig aan het heerlijke troostwoord der profetie. Of het *nu* nog zoo is, weet ik niet. Er waren in onzen tijd enkele Samaritanen onder onze leeraren, die ons gul en graag amnestie van deze straf schonken. Ik heb vele indrukken van deze doodenmarschen liggen, enkele zijn zelfs op muziek gebracht. Het vreeselijke was en is, dat je wist, waarmee je ontvangen wordt.

„Waar was je sjoel? Wie heeft daar geóórd? Wie heeft geblazen? Heeft-ie goed geblazen, goed geóórd, lang geóórd, vervelend geóórd? Hoe is de preek geweest, hoe lang, hoe droog? Laat ereis hooren, of je hem begrepen hebt.”

Niets heeft demoraliseerder gewerkt dan een jomtof-visite. Als jonge kinderen hebben we ons op jomtof een goed stuk van den dag doodgekniest en wat had dat mooi gemaakt kunnen worden met een versnapering, of gezelligen kout. Als grootere jongens hebben we de brutaliteit gehad bij één docent b.v. binnen te komen en met de deur in de hand aldus te loozen: „we zijn daar en daar sjoel geweest, de gazzen heeft gerekt, de preek verveeld. Maar waar bent u sjoel geweest meneer, of bent U weer te laat gekomen? Hebt u alles meegeóórd? Goed jomtof, meneer, komt u morgen wat vroeger sjoel, goed jomtof.” Dat was brutaal, maar noodweer. Als volwassenen deden we nóg brutaler en bleven weg.

Ook Wijnkoop ontving:

„Zoo, jonge — zoo . . . en dan volgde *onze naam*. Hij kende ons altijd en *wilde* ons kennen, voor elk publiek, dat binnen was. 't Is

waar, vaak bleven we zitten — onaangesproken — maar nooit hebben we moeten biechten en als we wat veraf zaten, schuw en menschbang, dan was het: „zeg... zou je niet wat dichterbij komen zitten?” We gingen weg, kregen zijn volle hand, met een hartelijk „goed jomtof” — daar werden we niet getergd, niet uitgedaagd. Gevolg was, dat we als opgeschoten jongens niet brutaal deden en als volwassenen niet wegbleven. Daar kwamen we hoogstens met ons drieën binnen, bij anderen liepen we met achten vaak storm, om door eendracht sterk te zijn tegen overrompeling, of spot.

Mijn laatste visite bracht ik hem, waar ik wist, dat hij me geen hand zou geven. 't Was op den dag vóór ons Hoog-feest.

Er werd geen woord gesproken. Ik had het hem zóó kunnen hooren zeggen: „Och, kom malligheid, breng me weg en ga naar huis”.

't Was er nog stiller dan dood. Binnen minimalen tijd lag hij in het graf der begravers. Hij had eervoller kunnen liggen.

„Och kom, malligheid, waar ik lig, ben ik dood”.

Ook aan het graf werd niet gepreikt.

„Briljant” meende ik uit de groeve te hooren.

Op Muiderberg vroeg me een collega, wat ik er van dacht, om door leerlingen een monument te laten oprichten.

„Och, kom, malligheid” zei ik. Ik weet iets beters, briljanters. Wijnkoop moet blijven leven. We moeten een vereeniging oprichten onder leerlingen en oud-leerlingen, die ten doel heeft, de liefde voor Hebreeuwsche taal en letterkunde in ons, in dit opzicht achterlijke landje, op te wekken en duurzaam te maken. We hebben noodig een nieuwe en gezonde Bijbelexegese. Ons volk moet zijn profeten leeren kennen. We kunnen Wijnkoops exegese uitgeven en aanvullen wat ontbreekt. Ook *Joodsche* literatuur van ouden en nieuwen datum kan populair gemaakt worden. Laat Beis-Hamidrosj hem een treurrede wijden en laat ons, met wie hij het gul gemeend heeft, onze oude liefde niet roesten laten. Ons past het niet, den meester dood te spreken, waar we zijn aandenken nog een lang leven kunnen schenken”.

Wie mijner collega's minores, of majores helpt mij dit initiatief een vasteren vorm te geven?

Dit zal Wijnkoop niet anders dan „briljant” kunnen vinden?

Of moeten we *over* zijn graf ook zwijgen?

JAAPIE *)

Zijn type is typisch.

Wie hem niet kent, is of geen Amsterdamsche Jood, of hij is er wel een, maar een miserabel-vervelende, zoo'n pracht-parabel van het nog lang niet uitgestorven ras der waschechte „goolew-aggers” ¹⁾

Ik geef dan ook alleen maar een natuurgetrouwe beschrijving van mijn „persona dramatis” voor u, arme onbevoorrechte niet-Groot-Mokummers.

Zijn naam is in het register van het Amsterdamsche geheugen geboekt als „Jaapie-Schapedief”.

Ik bezweer u, mijne alles-geloovigen, o zonen en dochters van klein-Jeruzalem, ik bezweer u bij de schapen op de heide en de lammeren, op het veld, dat ik ieder oogenblik, zelfs in het holst van den nacht, bereid ben, om als pleiter „pro deo” voor Jaapie op te treden; dan zal ik u, rechtend publiek en publieke onrechtdoeners, van zijn onschuld overtuigen en tot vrijspraak concludeeren.

Neen, bij Mercurius, Jaapie is geen dief, mijn arm schaap, evenmin een vadermoordenaar of iemand, die op Tisje bov ²⁾ schaatsen heeft gereden of iederen morgen Prins Hendrik moet porren, om naar de groentemarkt te gaan.

Zijn naam is slechts een schuilnaam, een „nom de rue”, een leugen. O, wereld van draaibewegingen, wat zijt ge een rarekiek. Menigeen verdient een naam, dien hij niet heeft, deze hier, mijn cliënt, heeft een naam, dien hij niet verdient. Ge draait komiek, menschenbol!

Goeie morrrrrrrrrgen, mijnherrrrrrrr, massel en brrrrrrrooge!”

Krom-klein trippel-manneke. Op zijn schaarsch-bebaard kopje is een petje gegroeid, vast-geworteld, dat hij zelden afneemt, maar al-

---

*) *Libanon* I, 5, pag. 63 (1 Jan. 1909). Jaapie Schapedief (= verbastering van: „Slapedief”) was als „porder” een bekend straatype in het Amsterdamsche Ghetto.

¹⁾ Scheldnaam aan de Amsterdammers gegeven, die overeenkomt met het Hollandsche „melkmuil”, d.i. onbedrevene. Dit vervormde Hebreeuwsche woord beteekent dan ook, letterlijk vertaald: „melketers”.

²⁾ Treur- en vastendag van den 9e Ab, ongeveer begin Augustus.

tijd vinger-vlug aantikt, één of twee - of zelfs meerdere malen al naarmate ge hem dadelijk opmerkt of één- en twee- of zelfs meerdere malen doet, alsof ge hem niet gezien hebt. Een soms geel, dan weer groen, maar meestal groen-en-geel-jasje zit hem glad gestreken om zijn mager maakseltje, waarvan de beide mouwen in lengte en wijdte moeten berekend zijn, om behalve zijn armpjes, ook zijn beide hand-geraamten te herbergen, die 's winters de gracieuse eer genieten van een paar gewezen handschoenen. Een vormeloos stok-ding, dat als parapluie waarschijnlijk betere dagen gekend heeft, piekt hem onder den linkerarm of telt soms de keiën, als hij in draaf-pasjes voort-wiegelt. Vaak ook maakt hij er duel-parures of dreig-figures mede in de lucht, wanneer hij het gebruiken wil als „vitae scipio” tegen de jeugd, die tegenwoordig zoo langzamerhand van de „disciplina” gespeend wordt. Ik heb hem vaak redevoeringen tegen deze menschkui-kens hooren houden, die hem een Demosthenes zou benijd hebben. Dan sprak hij oer-oorspronkelijke model-oraties over de „teuges-woorrrdige jongelui; die hun brrrrave ouderrrs tot schande zijn” en dat hij niet begreep de etukaasie van de meesterrrs op sgool.” Gewoonlijk kreeg hij dan een schitterende ovatie, waarin zijn naam plus attributen schering en inslag vormden. Als dan enkele voorbijgangers staan bleven, scheen hij dankbaarder publiek te verwachten, begon zijn monologen opnieuw, wonder aller wonderen: met de handen in de mouwen, brouwde taal-mooi en stijl-fijn zijn bezwaren, ver-zuchtingen, raadgevingen en voorspellingen met als eenigen dank van het auditorium, de medelijdenden duw-raad: „och, Jaapie, loop maar door, dat gespuis moet je eer niet zijn” — en dan ging het man-machientje weer door met een „ja, mijnherrrrr — gelijk hebt u — gespuis... gespuis... ssonde, dat een fatsoenlijk mensch voorrrsse staan blijft.”

Ja, mijne getrouwen, alweer roep ik de schapen van het veld en de lammeren op de heide tot getuigen, dat Jaapie een „fatsoenlijk mensch” is — veel fatsoenlijker dan andere Jaapies en Brammies en Flippies, die nooit op straat worden nageroepen, maar gegroet en gehoed. Van Jaapie is oneindig veel te vertellen, veel wat goed en wat braaf en wat edel is.

Jaapie werkt — zwaar en hard. Jaapie werkt als ieder ander

slaapt. Dat kleine menschke kan in o n z e maatschappij niet gemist worden. Hij is het, hij, Jaapie dat slaapwandelaartje, die de soezende menschheid uit den slaap wekt, tot werken spoort, tot arbeid klopt, met ernst, met pathos, met kracht van daad, met een eerbied-afdwingende waardigheid. Jaapie — ik zie hem nog eens een ernstige candidaat worden voor de portefeuille van handel en nijverheid — Jaapie is de handel en de nijverheid. Hij beheerscht groentemarkt en fruitmarkt en vischmarkt — hij zorgt er voor, dat er alomme in onze metropool nieuwe-huizen, hotels, magazijnen en kerken verrijzen, want hij wekt de spierarmen, om al het oude te sloopen; heele straten vallen op zijn initiatief. Oude-zijds- en Nieuwe-zijds kapellen worden ineengemokerd en bijna geen sterveling weet het, dat Jaapie zich den slaap niet gunt, om al deze plannen van kerk-hervorming in praktijk te brengen.

Ja, nog iets — weet het, gij ezels en koeien en kreeftkoppen, die uw brood aan Jaapie te danken hebt en hem toch van zielschokkende infaamheden beschuldigt — Jaapie is een medisch wonder — hij slaapt nooit... nooit... nooiit!! — Overdag zegent hij handelaars en wandelaars, handelende wandelaars en wandelende handelaars — en zijn zegen is goud waard, omdat er geen naijver het gniép-motief van is — Zijn „massel en brrrrooge en gezondheid” gunt hij u — niet alleen, als ge deze „brooge” van twee centen (waaronder bij menigeen nog een valsche is) koopt, neen juist, als gij zegt: „Jaapie, ik heb niets bij me”. Dan, ja dan, menschheid, juist, als ge hem niets geeft, leert hij u nog moraal toe, voor niets, gratis, „beginnem” ¹⁾ „in Godsnaam mijnheerrr, ssie maar, dat God u wat verrrdienen laat, Jaapie sprrrreekt u morrrrgen dan wel, adie, met gessond werr naarrrr huis!” dus nog surséance van betaling ongevraagd erbij. Dat doet hij overdag — en tegen den avond en 's avonds?

Toen ik sprak, avond aan avond op het Beis-Hamidrosj — hoorde ik Jaapie naar boven schuiven, dan sloop-huppelde hij de gaanderij door; op de achterste bank in een hoekje zakte hij ineen, hoofd in de armen, knusjes, lekker alleen, geen apachengejouw of groote-

---

¹⁾ Voor niets.

menschen-kinderachtigheden — hij sliep niet — hij dutte, soesde, peinsde gewiegd door een touroh-liedje, gestreeld door Gods-adem. Ook Jaapie kan zich zalig voelen. Óp — als ik klaar was; beneden — als ik eruit ging en met mij de auditores die waarschijnlijk thuis niet konden slapen vanwege de rumoerige huiselijkheid — dan liep Jaapie wel eens een eindje met mij mede. Bij Somnus en Hypnos en Morpheus, de drie-eenheid van den slaap, ik heb wel ereis naast minder eervol gezelschap geloopt, met mooie stokken en mooie jassen die hun handen nooit in de mouwen staken — maar er nooit uit ook — en toch altijd i e t s in de mouwen hadden.

„Waar ga je nu heen, Jaapie?”

„Naarrr huis, eten, dan een dutje doen, om vannacht wakkerrrr te zijn.” Daarin overdreef hij wel wat sterk, h u i s - e t e n. Gek hè? Een stumperd, die op een vliering woont, spreekt met majesteit van zijn „huis” — en een stakkerd, die, evenals honden en katten korsten en afval „vrete”, spreekt hyperbolisch van „eten”.

„Hoe laat moet je dan op, Jaapie?”

„Half-twee, mijnheerrrrrr... ik heb klantjes, die om half-drrrrrie naarrrrr de marrrrrrrkt moeten, ssietttt-u?”

Ik weet niet, publieke lezers, of ge mij gelooft — maar ik heb wel ereis gezien dat een klein manneke in een portiek of portaal tegen één uur 's nachts als ik naar huis slaapstapte, moeite deed om met den slaap te vechten.

„Dàt was de bloed-eerlijke „schapedief”. Hij wou zich „thuis” niet verslapen — dat zou een gat in de broooooodwinning maken, want — „ssiettt-u, hij had klantjes van drrrrrie stuiverrrrs in de week” — zegge dus: z e s nachten om twee uur bij de straat, voor vijftien cent, die nog lang niet eerlijk werden gegeven. Want ziet ge, er waren onder de „schapedief-schelders” meerdere „centen-dieven.”

„Zeg, Jaapie!” „Ja, mijnheerrrr, wat is errr van uw blijven?”

„Zou je me niet ereis kunnen vertellen iets van je levensgeschiedenis?”

„Wat ssegt u, mijnheerrr — levensgeschiedenis — Jaapie h e t nog niet geleefd — sssiettt-u?”

„Wat, nou j . j . a, ik-k . . z e . . e . . g ; g . ik-k . . nu . . mee-en —”

„Dag, mijnheerrrr, massel en brrrrrrrooge, blijft u gessond!”

KLAASSIE *)

Voor „de Bisschop”. Kroeg op den hoek van „de Hoek”. Genoemd naar den Bisschop. Geraamd Sint-Nicolaas. Genaamd Sinterklaas. Gehéeten Sunteklaas. Geroepen Klaassie. Op de Joden Breestraat, te verstaan. In de Christen-kerkstraat heet-ie „goeie Sint”, bij z’n voornaam. In de Joden-Kerkstraat heet-ie „beste Klaassie”, bij zijn achternaam. Z’n Sjabbes-naam is „Sjoute¹⁾ Klaas”. Stenographisch luidt-ie St! Dat beteekent „dijsje!” — Ze zijn met z’n tweeën broers. Jan Klaas en Sinter Klaas. Of Klaas Vaak ook misjpooge is, kan ik heusch niet beëdigen. D’r zijn hemelhzaren, die zeggen, dat je „gas wegooliele” geen *Sint* mag zeggen, eer je ’t zelf krijgt. Och kom, sjtos. Je krijgt er heusch geen Sint-Vitusdans van. Hoe moet je dan in ’s hemelsnaam je adres opgeven, als je op de Sint Anthoniebreestraat woont? Trouwens, vandaag-morgen krijgt Sint-Nicolaas nog de „goower”.²⁾ Je kunt nu al lezen op de Joden-Breestraat: „Beste Sint Nicolaas, onder rabbinaal toezicht.” Zie je wel, ik dacht ook altijd, wat moet die zwarte Piet toch bij ’m doen? Maar dat zal de „sjoumer” zijn. Want ’n sjoumer wordt altijd voor Piet Snot gebruikt en wat verdient-ie? ... ’n Pietsie. Sjoute Klaas! Aag-in-emmaes. Wie gaat nou met ’n gezond seigel³⁾ hartje-winternacht op ’t dak kuieren op ’n paard? Of je moet „half-kachel” zijn en dat kun je in „de Bisschop” wel worden. Dat Zwarte Piet dat doet, dajeine, die is nou eenmaal „’n versjwartster nar”. Maar ’n man, die best overgrootvader had kunnen zijn, als-ie geen Bisschop had geweest, hoe komt die an de mesjoggaas? Ik kan ’t maar op één manier verklaren. Hij komt uit Spanje. Hij is ’n Portugees. Daarmee is-ie verantwoord. Z’n paard is op hol! Je weet toch wel van dien Portugees. Die drie-hoog z’n raam dicht-sloeg. Wat is er an de hand? vroeg men ’m.

„Maar m’n allerbeste kind”, zei-ie bibberend, „d’r is ’n paard op de’n’ol!”

„Allemaal voor Kláássie! Allemaal voor Kla...ha...sie, allemaal, allemaal, allemaal voor Kla...la...la...sie!”

*) Uit *Kiekjes* I Jodenbreestraat—Waterlooplein, 1926, pag. 21.

¹⁾ Dwaze. ²⁾ Eretitel. ³⁾ Verstand.

Hij zingt voor „de Bisschop”. Op ’t deuntje van Channeke.¹⁾

Dat bracht me op de zuiver-redelijke-wijsgeerig-Leidsche-idee. Men had kinne-sinne op Mattisjahu, den Joodschen bisschop, die vader van vijf keerlen was. Dien men niet kan denken zonder z’n „kinderen”. Die allen kinderen van Israël ’n verrassing bracht. Die de Grieken met z’n gard aftuigde, hun geen schoen aan de voeten liet en ze met de kous op den kop naar huis joeg en den schoorsteen van ’t beis-hamikdosj²⁾ van ’t gazzerroet³⁾ geveegd heeft.

Deze hypothese werd mij bewaarheid. Ik bezocht eens ’t hekdesj⁴⁾ op de Nieuwe Keizersgracht. Daar lag ’n Russische Jood. ’n Pracht-tiep. Met ’n wit-golvenden baard, die z’n borst en z’n bed overstroomde. ’n Jehoele tegenover hem keek me aan. Ik dacht iets en hij zei hetzelfde. „Vindt u niet net precies Mattisjahu, nee?” Dokter directeur komt binnen. Ik wijs hem op dat bezielde beeld. „Ja, mooi niet?” lachte hij zonnig, „precies Sinterklaas.”

„Allemaal voor Klaassie!”

Hij zingt z’n karretje te koop. Waar allemaal narrisjkatten op liggen. Lachende varkentjes, dansende aapjes, kwekkende eendjes, piepende beertjes, loopende garnaaltjes, kuierende torretjes, sjmoezende kikkertjes, kijvende hondjes, spinnende poessies, duikelende piassies, stomme mensch-poppies in wit-doozen-dood-kissies...

„Allemaal voor Klaassie!”

Laten we alle heiligen danken, dat Sinterklaas met de boot van Ouderkerk uit Spanje is gekomen. Hij heeft heel wat Spaansche massa-matte meegebracht. Hij heeft de heele Joden-Breestraat Klaassiek gemaakt. Lekoowed hèm, den Bisschop, mogen op Zondag alle winkels open zijn. Zelfs de Bijenkorf en Gerzon hebben ’n sjeile bij het Rabbinaat gemaakt en gepaskend is: je mag twee dagen Sjabbes achter elkaar hebben; doe maar net als de twee dagen rousj-hasjoone. Allemaal voor Klaassie! Sinterklaas mag van mazzel spreken, dat de Joden van Spanje in Holland terecht zijn gekomen. Wat had die Bisschop moeten beginnen zonder de Jidden? Zwarte

---

¹⁾ Inwijdingsfeest. ²⁾ Tempel. ³⁾ Varkensonreinheid. ⁴⁾ Gasthuis.

Piet had al lang op zwart zaad gezeten, als de Joden hem geen bestellingen hadden gegeven. Waarom gaat Sinterklaas niet stil leven? Of zou die gesse bisschop... 'n Jehoede zijn? Weet je waarom ik dat zoo onderdacht? Omdat heel wat Joden voor Sjoute Klaas spelen. Waarachtig, ik meen het. Menige Jehoede heeft 'n Sinterklaas-passie. Verkleedt zich. Doet 'n baard aan. Zet 'n mijter op. Gooit zich 'n hansop over. Neemt 'n Jaapie-Schapedief-stok in z'n hand en maakt z'n kinderen mesjogge. Ik heb zelfs 'n kerkeraadslid gekend, die ik op vijf December 's middags over iets heel ernstigs wou spreken. „Nee, meneer, vijf December gaat niet.” „Neen?” „Neen, dan moet ik vroeg naar huis. Ik moet voor m'n kinderen voor Sinterklaas spelen. Dat doe ik nu al zes jaar.” „Nu dan”, zei ik, „u zal tot honderd jaar over uw einde Sinterklaas zijn.”

„Allemaal voor Klaassie!”

Ik heb heel wat Jidden gekend en ken ze nog, die Sinterklaas nog 'n lesje kunnen geven. Die door fijne Christenmenschen gesjond worden, of ze alsjeblieft Sinterklaas willen zijn. Want ze hadden al heel wat Sinterklazen gehad, maar met „'n verstopte moug”. Waar de kinderen den melkboer dadelijk uit geraden hadden of den bleeker of den schipper of den schillebaas. Nee, 'n Joden-Sinterklaas is 'n Klaas met seigel. Diè oetst Sinterklaas in eigen persoon. Alleen moet-ie verdraaid slim oppassen, dat-ie zooveel mogelijk Piet aan 't woord laat. Anders kan hij wel ereis *Sintekraas* praten en dan is-ie gesjochten. Zooals eenmaal met 'n Jiddesje Sintekloumesj gebeurd is. In 'n chocolade-salon. Waar-ie uit één stuk gegoten en moedertjes en kindertjes smonseltjes en smeicheltjes gaf. Opeens trapt 'm Piet op z'n voet-pinkie. „Addesjim, me likdoor! Krijg de...” kreet-zegende Sint Nicolaas. En wee, als Pierre Noir in z'n schoentje had gekregen, wat Sinterklaas hem zoo graag gegeven had! „Allemaal voor Klaassie!”

Z'n wit-wollen-deken-baardje pluist in den snerpenden wind. Voor „de Bisschop” kan 't koud zijn. Hij blaast z'n bijna zeventig-jarige knuisten levensadem in. Trampelt achter z'n karretje heen en weer, om niet op z'n voetstuk te ver-ijzen.

„Allemaal voor Klaassie!”

Maar z'n karretje met narrisjkatten wordt niet wijzer. Al de mesjoggaas blijft er op liggen. Als het zóó gaat, kan-ie gerust vanavond z'n schoenen onder den schoorsteen zetten. De kachel brandt toch niet.

Sientje komt 'm aflossen.

Want ze weet, Ansje wil z'n minnechesjoel niet verzuimen. Half één in de dritsjoel.

„Gei maar, Ansje, bis se gesjwind widder serik?”

„Jou, jou, allaanek maar minneg' oore.”

Dáár is-ie geen Sjoute Klaas! Dáár is-ie niet koud! Dáár staat-ie voor niets!

„Allemaal voor Klaassie!”

Sientje is 'n bemazzelte. Ze verkoopt van de lachende varkentjes, de dansende aapjes, de kwekkende eendjes, de piepende beertjes, de loopende garnaaltjes, de kuierende torretjes, de sjmoezende kikkertjes, de kijvende hondjes, de spinnende poessies, de duikelende piassies, de stomme menschoopies in wit-doozen-kissies...

Ze is in gesprek met 'n heer met 'n pels. Waar Ansje schoenen poetst 's morgens om zes uur en messen slijpt.

„Ja, meneer!”

„Dus Sientje, ik reken er op!”

„Gerus, meneer!”

„Vast, hoor.”

„Als *ik* u zeg.”

„Adieu!”

„Adie!”

„Ik doe 't niet!”

„Sjoute Klaas, doe 't ja! IJzere Hein, tien gulden!”

„Dat màg 'n Jehoede niet!”

„Wàt mag 'n Jehoede niet? En assje je nou op Poerem verkleed? Sjoute Klaas, addesjim, wat 'n sjemielte bin ik, dat Sinteklaas geen vrouw is geweest... ja, dan had ik jòu gevraagd... dan had *ik* gedaan... maar je gaat wèl... alles wat daarvan komt, op mijn nesjom-

CHEILEK *).

Deel. 't Ondankbaarste ding, dat denkbaar is. Omdat er niemand mee tevreden is, zoolang hij iemand weet, die 'n grooter heeft en dat weet hij levens-lang. Omdat 'n mensch zelf 'n deel is en geen heel. Hij is 'n stipje van de menschheid, 'n tipje van 't Leven, 'n tikje van de eeuwigheid. Maar hij voelt zich veel. Hoe komt dät? Omdat 'n mensch een heelal is. Zijn doen is oneindig, al is zijn daad 'n stukje; zijn willen is onbegrensd, al is zijn wil 'n oogenblikje; zijn zien is overal, al is zijn gezicht maar ergens. God heeft den mensch gemaakt, daarom maakt de mensch zich God. Zijn ontevredenheid is 'n heimwee naar wat hem toekomt. Hij neemt z'n deel maar aan, op voorwaarde, dat de rest voor hem bewaard wordt. Hij benijdt een ander, omdat hij zelf weer door een ander benijd wordt. Dus is ieder mensch benijdenswaard en ieders deel voor een ander 'n geheel. Deze wereld bestaat alleen maar door verdeeldheid, totdat ze een wereld ziet, waar de éénheid regeert. Dat is de wereld der heelheid, waar geen enkel leven gebroken en niet één vreugde verstoord is, waar de smart der aarde om haar dwaasheid wordt uitgelachen; waar alle zielen eeuwig houden, wat ze op de warre wereld voor 'n wijle wilden hebben. Dáár is ieder deel het Alles, dáár heeft de één en de ander hetzelfde, dáár is geen verlangen meer noodig, omdat er geen verkorten is. Dáár houdt het wenschen op, omdat de menschen het hebben afgelegd. En waar geen wensch meer is, daar treedt de Zaligheid in. Zóóver te komen is wel een levensgang langs smarten waard. Met vreugde komt men dáárheen niet ver vooruit. Begrijpt ge nu 'n Joden-leven? Verstaat ge nu 't wachtwoord cheilek? Cheilek le'oulom habbo. ¹⁾ Deel aan de komende wereld. 't Dankbaarste ding, dat denkbaar is. Omdat dáármee iedere Jood tevreden is, zoolang hij niemand weet, die 't niet heeft en dat weet hij levens-lang.

Cheilek. Toch weet ik een deel van *deze* wereld, waarmee menig man tevreden is.

---

*) Uit *Kiekjes*, pag. 150 (cheilek = deel).

¹⁾ Deel aan de toekomstige wereld.

Kom mee naar 't Waterlooplein! In dat oordeel van verwarring en die oer-natuur van geluid-wildernis, in dit wilde woud van brulende boomen, die met hun takken zwiepen in den woed-orkaan van den broodstorm. Waar ruwe basten op elkaar vliegen, waar beukende stormen van woord-geweld zich een weg banen naar 'n stukje geld en golvende vuisten het recht van den koop willen razen. Kraters van bod-spuwende dwergen, die gloeien van drift om 'n pot eten voor één dag uit den hemel te vergen. Of het dieren zijn, die met klauwen en kaken elkanders merg willen rijten, om voor éénmaal zat te worden! Zijn die wurgende, mokerende, vloekende schepsels vijanden? Neen, dat zijn vast-gevoegde vrienden! Die als kinderen kunnen huilen om elkanders leed; die hun vingers willen missen, om elkander 'n nagel smart te sparen; die heel 'n week heet eten willen derven, om elkanders bekeuring te betalen. Zie je die drie daar in den laaienden vloed van 'n moordend geloei? Dat zijn drie, die levenslang aan elkander „cheilek” hebben. Lijzer, Raf en Monne. Gaan bijna nooit samen uit en komen altijd samen thuis. Wáár Lijzer gaat, zweven de schaduwen van Raf en Monne, al zwerven hun lichamen in andere wijken, want ze hebben cheilek aan elkaar. Heeft Lijzer met zijn zwoegen drie gulden verdiend in zweetenden sleep van vier-hoog-vliering, dan is één voor hem en één voor Monne, die misschien nog geen druppel op z'n voorhoofd heeft, en één voor Raf, die nog beginnen moet zijn karretje te halen. Maar zóó doet Monne ook en Raf, ik weet het bij het allerheiligste. Bijna veertien jaar kennen ze elkanders geheimste leed en diepste vreugde. Monne heeft de gunst van een heer uit de Vondelstraat, maar Lijzer mag het goed halen. Hun geloof in elkaar is als in God. Raf mag niet op straat. De dokter vindt het goed, maar Monne nièt, Lijzer nièt. Vanavond zullen ze hem z'n cheilek thuis brengen. Geen straat op, Raf! Maar, als er 'n rijksdaalder wordt „ingeschoten” aan 'n massematte, dan voelen ze uit één ziel tegelijk, dat ze aan Raf niets moeten zeggen. Heeft Raf ook niet, toen Monne ziek lag, hem iederen dag z'n cheilek gebracht, alsof niet tweemaal niets verdiend en éénmaal ingeschoten was?

„Heb ik cheilek, Raf?”

„Monne, heb ik cheilek an jou?”

„Lijzer, ik neem cheilek an je!”

Begrijpt u nu die stuwende kluwende ruzie? Het is de vreedzame woede van de „soggerem” ¹⁾, om cheilek te hebben aan die drie, wien de „brooge” ²⁾ aan de voeten zit. Ze zullen tevreden zijn met ’t cheilek.

„Vindt jij ’t goed, Raf?”

„Wat jij doet is goed, Monne.”

„Voor mijn is ’t allang goed”, zegt Lijzer.

„Ja, maar als Sakkie an jou cheilek het, Monne, dan mot Sjloumie an Sakkie cheilek hebben”, zegt Raf.

„Alderabbbe, als dan maar Jookie, die an jou cheilek neemt, weer cheilek geeft an Ziesie”, zegt Monne.

„Joosjer”, zegt Lijzer, „maar dan mag Sjmoel an mijn geen cheilek hebben, als-ie an Liepie an zich geen cheilek laat hebbe.”

En uit die cheilek-chaos wordt ’t licht geschapen voor „’n oomein, altijd zoo’n week”, in negen gezinnen.

Cheilek.

Daar in de herberg. Waar ’t krijgsgeschreeuw van ’t veld van Waterloo in wazige dofheid verblijft rekenen ze af van den dag, Lijzer, Raf en Monne, hun cheilek le’oulom hazzée ³⁾, hun dezer wereld deel. Is het groot, zijn ze blij, is het klein, zijn ze niet verdrietig. In den wasem van hun koffie mengelt zich de damp van hun sigaar en kringelt hun ziel mee omhoog, in dank of afwachting. Tellen ze hun „lijzing” uit en nooit nog beging er één de misdaad der weifeling.

Twee weken lang al zitten Lijzer en Monne alleen. Licht werd die drie-dikke-draad niet gebroken. Zwaar ging Raf ’t leven uit. Sterk was hij nooit geweest in zijn lichaam, ’t was ook veel te broos voor zijn machtige ziel, die heel zijn korte leven er uit wou.

Twee weken duurde de worsteling. En de ziel wou en wrong zich los. Ze vluchtte naar God en kreeg haar cheilek le’oulom habbo.

Lijzer en Monne alleen. Ziet ge ze tellen, middag, middag, middag? Lijzer legt z’n zilver uit en z’n koper op het tafeltje in de herberg. Monne op hetzelfde tafeltje hetzelfde. Zie dan, zie! Ze deelen. In tweeën? Neen! In drieën! Raf z’n cheilek ook. Is Raf dan niet dood?

---

1) Kooplieden. 2) Zegen. 3) Deel aan deze wereld.

Omdat z'n levensleeg lichaam in den bodem van Diemen ligt? En die ziel dan, die in het leven zooveel brooge gaf, is die niet toch nog hun gids bij het zwerven? Hebben ze ooit één dag na zijn dood ingeschoten? En heeft Raf niet nog twee kindertjes, die z'n vrouw hem schonk voor ze was heengegaan, om 'n plekje voor hem naast zich te zoeken op Diemen?

Iederen dag brengen ze Raf z'n cheilek naar z'n oude moeder, die de twee kleintjes aan zich heeft genomen.

Cheilek le'oulom hazzee.

Aan God's troon telt Raf's ziel de „lijzing” na van deze wereld.

En legt twee maal 'n cheilek weg voor die twee, die daar beneden nog moeten zwoegen, Monne en Lijzer.

Cheilek le'oulom habbo!

WATERLOO-PLEIN *)

Waarschijnlijk 'n verbastering van Water-lou-plein. Want toen 't water zaliger gedempt was, werd 't gedoopt met dien naam. Ik zou anders niet weten, waar nu het water vandaan moest komen. D'r woont zelfs niet één melkboer. En 't water uit 't metaar-huis ¹⁾ zal wel geen schuld hebben. Want wie dáármee gewasschen wordt, geeft geen naam meer.

Waterloo. Toch? 'n Slag-veld? Visioenen van legioenen. Duizenden dood-vechters in rij en rang. Woelende wemel in horden van orde. Deiningen van dood-dringen in 'n regelmaat van woede. Doods-verachting op commando van het leven. Waanzinnige dorst naar elkanders bloed, manie van honger naar elkanders goed. Gierende lust naar buit, dolle dooden-dans om hebben en houden. Bevelen tieren rond. Loeiende wachtwoorden verduizelen de lucht. Signalen slieren rond en benemen 't denken. Alarm dondert dooden waak. Kreten van zinkenden beuken den hemel om gehoor. Gezucht van vallenden worstelt met 't gerucht van vellenden om de oppermacht van geluid. Kleuren krioelen in ondenkbare mengeling en schreeuwen nog harder dan de kelen, snijden nog scherper dan de wapens. 'n Volkerenslag. Naties naderen elkander tot op de ziel. Landen zijn lichamen geworden, en loopen storm, om elkander in-te-lijven. Wat hindert het, of de talen niet te tellen zijn? Is schreeuwende pijn niet de wereldtaal? Zijn 'n jammer en 'n zucht niet eigen in alle vreemde spraken? De slag in volle vaart. Cohorten vallen aan. Korpsen slaan af. Drommen daveren hun donders. Bergen-hoog ligt munitie opgekruid. Karren knarren aan, 't dood-dragende voedsel voor mieren-massa-menschen. Trommen brommen, doffe roffels rommelen tegen trompetten-schetter en zoemende klaroenen in. Slag op Waterloo. Hollende rossen draven hamerend aan in stroomende adems. Duivelende schepsels brieschen snuivenden vecht-lust uit. Beest en mensch zijn één, als er wat te dooden valt. Rook rafelt boven vlamrende kampen. Vuur flitst roode fluimen op. Knetterende brand licht de woede toe. Bataille de Waterloo. Vroolijke

*) Uit *Kiekses*, pag. 78.

¹⁾ Huis waarin de doden gewassen worden.

vloeken geven klucht aan den kamp. Marketentsters bieden slok en slik in den bloedstoeienden strijd. Zoetelaars klappen smakkelijke zotternij te koop. Smakken en smullen gaan door, ook waar de dood 't uitzicht belemmert. Hoera! eet en drinkt en morgen gaan we dood! Prosit, drank en zoetheid, op de gezondheid van de laatste seconde! Lachen, lachen! Maakt lollig 't lijden. Huilen houdt geen sterven tegen. De wereld lache zich dood! En avant, attaquez! Battle of Waterloo. 't Komt er niet meer op aan, wie wint, als er maar gevochten wordt! Heerlijk is 't martelen. Strijd is de vader van de wereld, de moeder heet pijn, hun kinderen: verlies en verdriet. Vooruit! voorwaarts in alle eeuwigheid! Achter u is toch alles weg. 't Verleden sterft ieder oogenblik af. Dus, vooruit, 't vaandel achterna van Mars en Mammon. Een kans roept u, 't leven lokt uw oogen, niet uw rug. Vooruit! trapt neer, duwt weg, stoot stuk! Wat valt, is toch geen mensch meer, maar aarde, waarover je loopen mag! Slag in Waterloo. Van 's morgens tot 's avonds en morgen weer en overmorgen over!

Waterloo-plein.

'n Slag-veld. Strijd om 't bestaan. Nooit gaan de wapens neer. Wreeder is er geen wee. Van 's morgens tot 's avonds en eeuwig over. Woedende veete tegen zorg, vloekende haat tegen gebrek. Ieder strijdt voor zich. Nood commandeert den aanval. Niemand wordt ontzien, omdat men niemand anders ziet dan zich. Hoort die kreten, één zelfden klank den heelen dag. Of 'n leeuw loeit om roof, of een wolf huilt om prooi, of 'n hond jankt om z'n brok, of 'n kind kraait om de borst, of 'n mensch roept om brood, is alles één-toon. Beest en mensch zijn één, als er niets te eten is. De signalen van 't plein roepen honderd kanten uit. Razende bevelen dazen warrend rond. Ze concurreeren moord. 'n Volkeren-slag, allerhande land, rassen door elkaar. Jood en Christen bondgenoot, Jood en Christen tegenstanders. Hollanders met ondergoed, Belgen met bovengood, Duitschers met nieuwe vindingen, Polen met ouwe plunje, Franschen met oets, Engelschen met bluf, Yankees met lef. Taal is geen scheiding, geloof geen beletsel. Iedereen verstaat zorg en allen gelooven in 't Goddank. Daar staan er zonder handgift, daar loopen er met mazzel. Bergen munitie, karren voeding, stallen uit-

rusting. Gloednieuw en vodoud. Meubels uit salon en scherven uit drek. Glim en roest, fijn en vies, heel en wrak, gedragen en nog-nooit-aangehad, kristal en baksteen, doublé en dubio, bord-papier en peau-de-suède, zijde en keper, mahonie en molm, ratiné en rot. Hier de wijsgeeren en de dichters, deelen-dik, voor 'n zolletje, daar 'n onbeschreven notitie-blokje voor zevenmaal-te-duur. Staatslieden te grabbel, diva's en prima-donna's voor 'n cent, artiesten uitzoeken twee-om-'n-cent, tusschen stads- en landgezichten voor 'n dubbeltje-de-zes. Prima-waar en ultima-rommel nog geen stap van elkaar. Zwier en zeiwel ¹⁾ zijn bureu, sjiek en sjofel heel intiem. Slag op Waterloo. Ze hangen over elkaar, om in 't voorste gelid te komen, ze hijgen naar buit, snuiven naar bejag. In 't hartje van Waterloo vechten de frisschen, in vonkel-nieuwen lust. Daar is 't schoon en ongesmet, 't linnen, de wol, 't papier, de émaille, 't koper, de baai, 't leder, de brons, 't velvet, 't zeem, de zijde. Langs de randen van 't slagveld de kreupelen, de gedeukten, 't platgetrapte, de verganen, de verworpenen. Rommel-reuk en slijt-geur, schimmel-droes en rot-kleur. Afgestorven pronk, die herleven zal in krot en keet. Op 't slagveld van Waterloo leer je de waarde van 't waarde-looze. Schoenen, die je geen schurftige kat nasmijt, worden bevochten. Lompen, die je geen schooier durft geven, worden bekibbeld. Lachen, lachen! De strijd om 't bestaan heeft toch gijn! Rook fladdert op. Vuur en vlam in 't kampement. Marketentsters en zoetelaars. Heete zooger ²⁾, dampende biet, knetterende kastanjes. Zuur en zoet en zout is 't bestaan. Zoet is niet altijd 't lekkerst. Zuur en zilt en zout zijn smakkelijker in 't leven. Hoera, smullen en smakken kun je 't best tusschen de lompen en de rompu's. Vruchten, visch en fruit kun je op 't slagveld van Waterloo koopen. Neen, niet tusschen de fraaiigheden in, maar in de stands van de armoe, waar de mest van 't leven gevent wordt. Hap toe, bijt raak, grijp aan! Rust even uit tusschen de tobbede slobbers, sta even stil onder de havelooze herrie. Daar is smaak te zien en sappigheid te lusten. Onder 't slikken moet je ook je oogen den kost geven. Kauw en kijk. Drink en denk. Word zat en wijsgeer. Vraag je af onder die vrottigheid, waarom je eigen-

---

¹⁾ Ondeugdelijke waar. ²⁾ Hete erwten.

lijk vecht, om onder de vorsten te komen. Later worden je laatste sokken hier geveild, je staatsiesof voor 'n dubbeltje gegund aan 'n stumperd, die de eer neemt, je leste vezels af te jakkeren. En vraag je dan eerst goed af, waar wel je body blijft. Slagveld van Waterloo. Van 's morgens tot 's avonds en morgen weer en overmorgen over!

Zie je hem? Dien dapperen soldaat op 't slagveld van Waterloo? Kijk goed, die staat te sneuvelen! 'n Gemeen soldaat, maar dapper! Met bijna geen wapens, met munitie, 't noemen niet waard. 't Stalletje van roest, verbeterd en versleten zoodje, verweerde koperen pulletjes, verwaterd-ijzeren prulletjes, meer lijkend op gevonden dan ingekocht. 'n Paar kachel-krengen, herleefd onder zijn noeste handen, 'n paar fornuis-flodders, herschapen in zijn knappe knuisten, 'n nette orde van pijpen, potten en poken, die de vaalt gevonden hadden, als hij ze niet in huis genomen en verpleegd had, 'n bak beitels, krammen, kettings, moeren, schroeven, spillen, spijkers, spieën, in rood-geronnen-roest en 'n drie-lobbes-ledikanten, vaardig verproperd door 'n wit lakje met koper-gulden likjes. Daar vocht hij eerlijk brood uit voor drie kleuters en 'n wichtje, die hun moesje hadden verloren, tevergeefs gelapt in twee gasthuizen. 't Mocht wat, of 't gierde met regen-vegen en 't plein leeg-zwiepte. Hij nóóit van z'n post, op 't veld van Waterloo. Pal tegen den storm-aanval des hemels, die hem de wapens uit de hand sloeg, die z'n kachels tegen den grond joeg en z'n pijpen van 't plein liet vliegen. Onbewogen in den kletterenden aan-ren van hagel-salvo's en regen-rammei, die z'n fornuizen vernielden. Sta-vast in 't blind gewoel van myriaden sneeuw-legers, die 'm z'n beitels en spijkers en heel z'n arsenaal uit 't gezicht namen. Zie z'n litteekens, gezaaid in z'n gezicht. Rulle rimpels, geritst door 't weer, diepe houwen, gesneden door 't zwaard van den honger, holle groeven, gedolven door de zorg. Hoor z'n borst gaan, z'n keel zagen, z'n adem gillen. Kijk 't rood van de tering onder z'n oogschellen kruipen. Zie je goed, hoe hij staat te sneuvelen? Op Waterloo?

Hij ligt, uitgevochten.

Daar komt hij aangedragen in z'n praalbed, getild in z'n staatsie-

koets. Uit 't metaar-huis. Vlak waar-tegen-over hij op schildwacht stond voor z'n drie kleuters en 'n wichtje.

Z'n strijdmakkers maken de eerewacht. Mompelen huiverend 'n stil saluut. Dragen hem z'n eere-teekens achterop: z'n goede naam, z'n mooie roep.

Langzaam vooruit, voorwaarts marsch, naar Muiderberg!

Daar... daar... daar gaat de held van Waterloo...!!

ZIELTJES

TIJD *)

Wel en wee, wat 'n woord! Ha en ach, wat 'n ding! Je wordt er door geboren en gaat er door dood. Je kunt er om dansen en je wil er om kniezen. Het laat je bloeien en verkleuren, het laat je groeien en verfleuren. Het geeft je wat je hebben wilt en het neemt je wat je niet missen kunt. Het gunt je een leven en misgunt je een paar jaren. Het is genadig en meedoogenloos, het heeft geduld en kan niet wachten. Het is zuinig op de seconde en mild met honderd jaar. Als je meent, dat je 't hebt, is 't al weer weg. Als je „nu” zegt, was en wordt het al „straks”. Het kruipt voor wie er weent, het vliegt voor wie er lacht. Het neemt je geheugen weg aan alles van af je geboorte, maar maakt je memorie levenslang aan je sterven. Je kunt het geen oogenblik vasthouden, maar het neemt jou telkens „beet”. Tijd is geen ding, tijd is een truc! Het is er wel, maar het is er niet. De beste wijzen konden er niet achter komen. En daarom hebben ze wijzers gemaakt. Dat zijn metalen vingers, die den tijd maar steeds door draaien, omdat ze geen hart en geen hersens hebben. Het eenige, wat ze ons wijzer maken, dat we hoogstens maar één dag kunnen tellen en dat we dag voor dag moeten oververtellen!...

Tijd!

Je bent geen woord, je bent geen ding! Je bent wat onze ziel is, een blij gevoel! Je bent een lieve gewaarwording, een heilig bewustzijn, een diep besef! Je doordringt ons van de eeuwigheid, je voert ons naar God! Ja, naar God! Voor Wien geen tijd bestaat! Voor Wien duizend jaar gisteren is, neen, nòg niet eens, want van gisteren weten we nog iets af. Voor Wien duizend jaar vannacht was, waar we niets van af weten! Ja, ja, ziel en tijd zijn één! Allebei eeuwig, allebei eenig! Allebei meer dan die paar jaar van ons leven. Je sterft niet, ziel, je sterft niet, tijd! Vóór ons wàs je, ná ons blijf je! Je doortrilt ons van geloof, je overtuigt ons van den Schepper! Je leert ons leven voor Hem! Je wijst ons, hoe we het tijdige moeten besteden om het eeuwige te bereiken! Je zegt ons, hoe we geen tijd

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* IV, 6.

moeten verliezen om het eeuwige te winnen! Je toont ons, hoe we het eindige moeten zegenen om het oneindige niet te vervloeken! Je maakt ons duidelijk, hoe we onze dagen moeten tellen, om een wijs hart te krijgen." Tijd, je bent het mooiste, wat God ons gegeven heeft! Daar boven aan den hemel staan je wijzers, zon en maan, de twee vingers van God!...

Tijd!

Je bent geld! Ha, ha, ha, neen, niet zooals de groote menschen dat bedoelen, die per minuut willen verdienen! Je bent geld, zooals kleine kinderen dat verstaan! Je bent alles en toch niets, je bent niets en toch alles! Voor één cent kunnen ze alles koopen in hun pracht-verbeelding, maar met tien gulden weten ze zich geen raad. Hun fijn, klein begripje rekent alles wat zij het liefste willen, alleen maar met de *allerkleinste* maat. Drop, tol, knikkers, griffel, spons, 't gaat om halve centen en om centen. Om een koperen cent confereeren de kopjes en handelen de hersentjes. Leg een cent naast een banknoot van duizend en ze kiezen den cent. Van die banknoot van duizend zullen ze hoogstens het plaatje bekijken en dan hun prentenboekje van één cent mooier vinden. Je hebt duizend tegen één kans, dat ze in dat papiertje van duizend hun dropje zullen inpakken om te bewaren en dan weggooien als hun dropjes op zijn. En als iemand zou zeggen, geef mij dat papiertje, dan krijg je van mij een tol, zullen ze hem nog aankijken of hij niet goed is, of hij zulk een schat van een tol zou inruilen voor zulk een vodje papier, waar je „niks an hebt".

Tijd is geld. Het goddelijke kleutertje weet alleen wat morgen is. Heel zijn leventje is maar één dag! Morgen is hij jarig. Ja, dat is heilig heerlijk te begrijpen. Dat is vanavond in zijn bedje gaan en als hij dan wakker wordt, is hij jarig! Méér dan morgen ontgaat hem en doet zijn oogjes staren in het onverklaarbare. Wat is een jaar, wat zijn er tien, wat zijn er duizend? Daar kan hij niets mee beginnen, dat vindt hij niet mooi. Morgen is mooi! Wat is een jaar geleden, wat is voor duizend jaar terug? Oh, ja, meent hij „bedoelt u gisteren?" Het heele verleden is gisteren en heel de toekomst is morgen! Is dat niet de waarheid van God? Rekent God niet óók zóó?

Zingen de groote menschen, als ze in geestverrukking zijn, niet ook zoo? Jubelen ze niet in „drommen van duizenden” van een „heilig ideaal”, dat „*morgen* zal heerschen op aard” en is hun bedoeling dan niet over duizend jaar of over ’n eeuwigheid? Ha, ha, ha, tijd is geld! Het weinige heeft de waarde en het vele is een hoop nullen en nullen zijn niets. Hoe meer nullen, hoe waardelozer, want wat je niet meer begrijpt, kun je niet grijpen en is dus waardeloos! Tijd is geld, ja, kleine lieveling, jij hebt gelijk, jij!...

Eén cent heeft waarde, één dag heeft waarde! Als we dat niet begrijpen, is het heele leven geen cent meer waard!!... dat heb jij ons geleerd, jij, kleine, jij! Jij leert ons den tijd tellen, jij, kleine, jij! Jij zegt ons, hoe we oumeren ¹⁾ moeten, met geld en met tijd, jij, kleine, jij!...

Tijd!...

Je leert ons de menschen kennen, tijd! Want wie altijd op z’n tijd is, dat is een mensch, waarop we rekenen kunnen! Je hebt recht, tijd! Je zorgt, dat de mensch precies op tijd op de wereld komt, je zorgt, dat niemand vóór z’n tijd van de wereld gaat, dan moet die mensch ook in alles op z’n tijd zijn! En jij, Jood, zeker! Je wil je kind graag op z’n tijd besneden hebben, je wilt hem precies op z’n tijd laten barmitswo worden. Je huivert, als een of ander moet uitgesteld worden! Welnu, kijk dan in alles naar de klok, die voor jou aan ’t tikken is gebracht! Kijk naar de klok, ’t is Sjabbos! Kijk naar de klok, ’t is nacht! Kijk naar de klok, je vleesch staat in zout! Kijk naar de klok, je mag niet meer eten! Kijk naar de klok, je vasten is om! Kijk naar de klok, je mag nog niet „ooren”? ²⁾ Kijk naar de klok, je sjiwwe ³⁾ is om! Kijk naar de klok, je vader is gestorven! Kijk naar de klok, je kind is geboren! Kijk naar de klok, je mag melk-kost eten! Kijk naar de klok, je choomets ⁴⁾ moet weg! Wat, Jood, wou jij klok-vrij wezen? Wou jij klakkeloos klokkeloos zijn? Ik zeg je bij-tijds: pas op voor Gods wijzers! Ik zeg je: de Tijd heeft geen tijd! Pas op je tellen, vóór het te laat is!! Voor je tijd en uur daar zijn! Ja, ja, dat is je geluk: *jouw* God heeft den tijd! Tot Hèm ben

---

¹⁾ Tellen. ²⁾ Bidden. ³⁾ Rouwweek. ⁴⁾ Gezuurde.

je nog op tijd, nog „een uur voor je dood!” Tot Hèm kun je altijd nog zeggen: „o Heere, mijn tijd!”... Kijk naar de klok, ja, jij, kleine, jij! Kijk naar de klok, 't is kinderenbedtijd! Kijk naar de klok, sta op, 't is tijd! Ja, kleine, als jij steeds zóó naar de klok kijkt, wor je gezond en gelukkig en wijs!

MOUTSE *)

„Moutse!”

„Verbasterd? Wéét ik! Wil ik!!”

„Hammoutsie!”

Haal diep adem voor de *b*! Graaf de *a* achter uit de gaping van de kaken! Verdubbel de *m* met tweemaal duidelijk lippengegrendel! Lout de *ou* uit door een sier-ronden kier van de cirkelende mond-hoeken! Toon al je tanden bij het ventileeren van de *ie* langs de spits van de tong! En dan vooral klemtoon op de láátste lettergreep! Neen, dan verbaster je niet. Dan spreek je onberispelijk de loo-*sjaun* hak-*kou*-desj! (laat ik vooral geen lóósjen hakoudesj praten!).¹⁾

En trots alles zeg ik *moutse*!

Schrijf en lees correct ham-mout-*sie*! Maar zeg moutse! Die precies zoo spreekt als hij schrijft en leest, heeft alleen zijn hoofd bij de hand, maar niet zijn hart! Die is keurig met zijn gepraat, maar slordig met zijn gevoel. Die verbastert geen woord, maar is verder onecht. Hartelijkheid is vormenloos. Een gemeente omhelzing is geen gepareld gebaar. 'n Stevige hand teekent zich niet in wee-preciese beweginkjes... Die kostelijke hartelijkheid kiest zelfs den onkieskeurigen term van 'n stevige „poot”. Het gemoed loost zich het liefst met wat voor den mond komt. Let maar eens op de allerliefste naamsvermorzeling. Die zijn kind noemt, zooals hij het leest en schrijft, verbastert zijn liefde. Men zoekt in zijn matelooze verknooteling naar steeds nieuwe naam-nonsens. Hoe zotter, hoe zoeter. En dan moet je die bijbenaming hooren! De grofste scheldnamen geven lucht aan den heetsten harte-klop. Geef één van die namen bij ongeluk aan je vriend en hij staat je levenslang naar je leven. En voor je kind kom je aan dat soort namen te kort, om je ziel aan z'n zieltje te smeden! Hartelijkheid haat hoffelijkheid. Liefde lust geen livrei van de taal. Open harten vermommen hun woorden niet.

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* IV, 14.

(Moutse = lofzegging over brood; eigenlijk: *hammoutsie*).

¹⁾ loo-sjaun hak-kou-desj (eigenlijk: lesjaun hak-kou-desj) = de heilige taal, het Hebreeuws.

„Moutse.”

Warm woord, zóó lust ik je 't liefst! Wát verbasterd? Hoe eet je dan, als je honger hebt! Zoek je dan eerst, hoe je je lippen moet liniëeren en hoe je je tanden moet toetsen en hoe je je kaken moet kiezen? Of hap je zooals het voor je mond komt, met lippen, tanden, kaken, mond en tong en heel gezicht tegelijk? Als je honger hebt, wacht je toch zeker op je houding niet. Je oogen hebben 't al verslonden, vóór je lippen geproefd hebben.

„Moutse!”

Toch wacht een Jood nog even in z'n ergste honger. Op moutse! Dat is geen keurigheids-komedie, geen beleefdheids-gebaar, geen preutscheids-parade! Dat is geen vertoon voor de menschen, maar een hartelijkheid tegen God! Die het brood uit de aarde laat voortkomen, zoo maar, zonder etikette! 'n Goeie Jood vergeet aan tafel allicht 'n mode, maar niet zoo licht 'n moutse! Moutse is de brooge v o o r den honger! Want honger is de mooiste zegen en zeker als er moutse leechem op tafel ligt! Moutse! Zeg, moutse, schepsel van God! Neen, dat *is* geen verbastering! Je *leest* toch je brooge van den honger niet! Dàn zou je ham-mout-tsie moeten lezen. Maar als je honger hebt, lees je niet! Dan hap je in de brooge, zooals je in je brood hapt. Moutse is zoo happig-hartelijk, zoo heilig-heusch, zoo éénig-innig, zoo eerlijk-echt! Een Jood, die *moutse* zegt, kun je vertrouwen. Die bedot God niet, dus ook jou niet! Geef hem je hart, want hij is wasch- en ras-echt met z'n lippen! Die smakelijk moutse zegt, daar kun je van eten! Aan zóó'n brooge *is* brooge!

AFKIJKEN!!... *)

O, als dat woord door het luchtruim der klasse klieft! O, als de oogen van juf of meester bij dit donder-woord hun bliksems schieten naar het zondige menschje!

Want dat wreede woord is een diep-dolkend verwijt. *Afkijken?* jij? Neen, neen, dat had ik van heel de wereld verwacht, maar niet van jou!

Want afkijken is een misdaad uit de mooie maatschappij der school. Eén dier klasse-misdaden, die het vertrouwen schokken in het kind. Ja, school-schepseltje, je crediet is weg bij juf of meester. Ja, jij bank-wezen, je bent failliet, want je hebt *afgekeken*! Al het zwoegen van je handjes en hersentjes is voor niets geweest. Je werk wordt als 'n vodge papier verscheurd, of er gaat een meedoogenlooze streep door je rekening! En o, wat moet je weer ploeteren, als je het vertrouwen weer winnen wilt!

Afkijken...

Gek, buiten de school is het anders. In de maatschappij der groote menschen kun je niet leven zonder afkijken. Ieder kijkt af! Alles leeft en leert van afkijken! Je kijkt van elkander af hoe je eet, hoe je je kleedt, hoe je slaapt, hoe je woont, hoe je uitgaat, hoe je trouwt, hoe je vroom bent, hoe je loterij speelt, hoe je borgt, hoe je doktert, hoe je begraven wordt! Noem mij maar één ding op, waar je niet in afkijkt! Maar men noemt dat mooier. Van een *model* afkijken, heet *mode*! En Mode is de wereld-godsdienst van het afkijken! Je schaft aan door de mode! En als de ééne afkijkerij afgekeken is, komt een andere afkijkerij kijken. En dat blijft heusch niet alleen bij een schoentje en een hoedje, bij een jas en een jurk, bij een stoel en een behangetje. Het kruipt en sluipt hooger op. Men kijkt af van elkanders boek en doek, van elkanders pen en penseel, van elkanders bouw en bühne, van elkanders politiek en partituur, van elkanders kunst en geloof. Heeft iedere godsdienst niet afgekeken uit dien éénen Bijbel? Heeft iedere kerk niet afgekeken van dien éénen Tabernakel? Heeft iedere wet niet afgekeken van die

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* IV, 43.

ééne Schrift? Heeft iedere heilstaat niet afgekeken van dat ééne volk?

Afkijken is voor òns voorschrift! Als wij een Sijfer Touroh schrijven, *moeten* we afkijken uit een ander Sijfer Touroh! Wou je knap lijken en 't uit je eigen hoofd doen? Måg niet! Je kon al licht 'n tittel of jota anders doen, dan daar in de Touroh staat. En je måg geen tittel of jota veranderen van wat Mozes geschreven heeft! Je moet afschrijven, letterlijk afschrijven! En zoo niet, dan kun je je wel afschrijven van je geloof en je geloof van de waarheid en de waarheid van den vrede! Men liegt en vecht op de wereld, omdat men zoveel tittels en jota's van Sinai heeft veranderd!

Afkijken? Groot mensch, jij moet!

Afkijken? Klein kind, jij måg niet!

Is dat nu billijk?

Arm schepseltje. Twee buurtjes in één bankje. Beiden met hun lei-steenen tafeltje voor zich. Beiden met hun griffelstiftje. Beiden moeten ze de Tien geboden schrijven. Bar-Jisrooltje rechts grift ze grif op zijn tafeltje. Bar-Jisrooltje links zit er met ééntje verlegen. Hij is het vierde van de tien kwijt. Hij weet zich geen raad. Krimpt z'n oogjes, rimpelt z'n brauwtsjes. Wil 't uit z'n hersentjes knijpen. Hij heeft 't straks nog geweten. En nu opeens is 't vergeten. Hij zoekt met dichte oogjes in de hoekjes van z'n hersentjes. 't Is er niet!... Hij zoekt met open oogjes in alle laagjes van de lucht. 't Is er niet!... Hij kijkt juf aan, met bedelende blik. 't Is er niet. Want juf kijkt ijsig star. Maar dáár, dáár *is 't!* Op 't steenen tafeltje van Bar-Jisrooltje rechts. En z'n oogjes gaan stroopen... ha, hier, vierde gebod... hij heeft 't gepakt...

„Afkijken?... hè, afkijken?”

Jufs oog heeft z'n oogjes gepakt... „hier, je leitje! Afkijken? Foei! Hier, 'n krijt-streep door al je negen geboden! Dat vierde heb je afgekeken! Een nul voor alle negen!”

Is dat billijk, juf? Is dat mooi, menschen? Is dat goed, God?

Wat zou je zeggen, als alle bar-Jisrools het vierde gebod van elkander zouden afkijken? Zou je dan ook een streep door hun werk geven? Of zou je ze zegenen!!...
.. .. .

Zie je m'n Juutje?

M'n tienjarige Juutje. Wat is ze al groot, niet? Ze zit al bij mij in de klas. Ze is nog steeds hetzelfde Juutje van voor vier jaar. Hetzelfde vuurtje in haar kijkertjes. Hetzelfde gloedje op haar koon-tjes. Hetzelfde moedje om haar lipjes. Maar haar zieltje begint te rijpen. Dat kun je zoo zien. Er kiemt 'n moedertjes-verstand in haar breintje..

Van rijpen gesproken en van kiemen. Zie je 't sneeuwen buiten? Zie je 't donzen wonder, dat de hemel over de aarde schudt, om de koude boomen dicht te dekken en de huiverende wereld warmpjes in te pakken? Weet je, dat 't gauw Chamiesje' ooser is? De volle maan van hartje-winter-maand? Sjewat. De maand, waarin de meeste menschen sterven, maar ook de meeste kindertjes geboren worden! En is dat sterven dan ook niet geboren worden? Geboren voor 'n eeuwig leven! Vrijdagavond is het volle maan van maand Sjewat. Dan lacht ze 't mooist van heel 't jaar. Vijftien van Sjewat fluistert fijn van vijftien Niesan! Chamiesj'oosor van Sjewat gaat 't kiemen in den grond en chamiesj-oosor van Niesan gaat het rijpen boven den grond! Zie je 't sneeuwen, kijk, zie je 't sneeuwen? Dat wordt *Nieuwjaar van de boomen*. Dat is het hemelsche zaad, waaruit de kracht kiemt voor boomen en bloemen! Het ééne vlokje kijkt af van 't andere vlokje, hoe 't vallen moet, hoe 't liggen moet. Kijk, kijk, al die boomen kijken van elkander af hoe ze groen moeten worden. Ook in de natuur is alles afkijken! Vrijdagavond Chamiesj'oosor! Dat staat op de kalender. Maar die kalenders hebben afgekeken! Afgekeken van den hemel! Vrijdagavond Chamiesj'oosor!... Kijk, die kindertjes gebogen zitten in hun bankjes. Ze moeten een op-stelletje maken over al de Chamisj'oosors van het Joodse jaar. Want we vieren er vier! Vier! In Sjewat, in Niesan, in Aw en in Tisjrie! Ik heb het ze geleerd, ik heb het ze op bord geschreven en toen weer uitgeveegd. Hoe ik het weet? Afgekeken natuurlijk van wie 't mij eens geleerd heeft! Zonder afkijken leer je niet, zonder afkijken leef je niet!...

Kijk die sneeuw-zaadjes! Kijk die kindertjes over hun witte blaadjes gebogen, de witte akkertjes, waarover het zwarte potlood het hersen-zaad moet strooien!...

Kijk, m'n Juutje!...

Heel haar lijfje schrijft mee. Haar krullen van haar kopje dansen de krulletjes van haar lettertjes één voor één achterna. En af en toe moet ze haar kopje schudden, om haar krullen weg te jagen van haar papier, zooals je de vogeltjes wegjaagt van den pas bezaaiden akker... Nu kijkt ze opeens op. Ze kijkt naar de sneeuwvlokjes, maar ze ziet ze niet. Ze zoekt... dat zie ik. Ze zoekt naar de lucht. Ze zoekt iets, wat ze in haar hersentjes niet vinden kan. Ze zoekt langs den zolder. Daar is 't ook niet. Ze knipt haar oogjes dicht, ze rimpelt haar brauwtsjes, ze zoekt in 't stille donker van zich zelf. Daar is 't ook niet. Ze bijt op haar potlood, ze knabbelt en knaagt aan 't stompe eindje, ze zabbelt en zingt aan 't zwarte puntje. Daar is 't ook niet. Ze kijkt mij aan, mij! Haar bedelende oogjes willen 't uit mijn oogen lezen. Daar is 't ook niet. Ik ben de strakke starheid. Diep in mij pookt 'n stemmetje van meelij met m'n Juutje, die wat zoekt. En ik hou 't toch niet uit.

„Wat is, Juutje, wat zoek je, wat weet je niet?”

„Ik weet niet, hoe de andere naam is, meneer, van vijftien Sjewat...”

„Dat is 't 'm juist, Juutje”, zeg ik wreed, „ik heb het je verteld, ik heb 't straks op 't bord geschreven, heb je niet onthouden hè? Ja, Juutje, dat is *jouw* schuld! Hadt je maar niet telkens naar die sneeuwvlokjes moeten kijken. *Ik* zeg 't je niet, Juutje! Moet je maar nadenken!”

Arme Juutje, ze denkt na, ze heeft al niet anders gedaan dan nádenken... O, en dat bas-Jisrootje naast haar schrijft maar telkens door... *die* weet alles. Die knappe Miepie... En m'n Juutje kàn maar niet verder...

En ik voel wat gebeuren gaat. M'n Juutje kijkt mij bedelend aan, bedelend, neen niet, dat ik het haar zeggen zal, want dat weet ze, dat zal niet gebeuren. Neen, maar ze bedelt, dat ik met m'n ogen zal weggaan van haar oogjes. Ja, m'n fijne Juutje, ik *voel* 't! Ai, kijk, hoe 't sneeuwt, hoe 't sneller sneeuwt. Vooruit dan maar, m'n oogen, kijken jullie toch den kant van de sneeuwvlokjes op! En ik kijk van m'n Juutje weg. Maar je weet wel, juist als je niet kijkt, zie je vaak 't meest. Ik zie toch, dat Juutje... afkijkt... Dat zie ik niet

met die oogen, die naar de sneeuwvlokjes kijken, maar met die wondere andere oogen, die van mijn gevoel... En ik weet precies, wanneer ik weer met de oogen van mijn hoofd naar Juutje moet kijken... nu ze weer opeens over haar papier gebogen zit en haar brutale krullen weer achter haar potlood aanlopen.

„Nu, Juutje, is 't je ingevallen, ja?“...

„J... ja, meneer“, zegt ze, maar kijkt niet op en schrijft verzonken door.

„Laat 's kijken, kom 's hier!“

M'n Juutje komt naar me toe, met haar velletje papier... moet ik u zeggen, *hoe* ze naar me toekomt?...

„Juist, Juutje... *Nieuwjaar van de Boomen... Rousj ha-sjo-noh lo-il-lo-nous*“ spel ik van haar velletje papier... „heel goed. Juutje, is het je toch nog ingevallen, hè?“...

En ik til haar kinnetje zachtjes op en kijk haar in 't hartje van haar kloeke kijkers.

„Nee, meneer, ik heb 't afgekeken van Miepie!“ zegt ze, met blijden moed, „ik heb 't eerlijk afgekeken van Miepie!“

„*Afkijken*, Juutje, jij? Weet je wel, dat ik nu eigenlijk je heele werk verscheuren moet, hè, Juutje?“

„Moet *u* weten, meneer“, zegt de fijne kat met vocht in haar kijkers, „moet *ù* weten, als *ik* nu maar weet dat... *Cha...mie...sje ngoo...sor be...sje... wat... rousj... ha... ha... hasjoonoh... lo... il... il... loo... nous... is!!* en dat laatste was meer snik dan woord...“

En toen keek ik af van die kijkers en verscheurde haar werk niet en gaf haar... het hoogste cijfer...

Dan maar geen goed paedagoog!

JOODSE GESCHIEDENIS

JOZEF VÓÓR PHARO*)

Weer verliepen er twee volle jaren.

Twaalf jaren zat Jozef nu al in de gevangenis. Zijn vrijheid bleef uit, zelfs in zijn droomen. Hij was den schenker al lang vergeten. Maar God ging hem niet uit de gedachte. Hij wachtte geduldig op Zijn beslissing.

En deze kwam.

Alweer door een droom!

Een droom van den hoogste in het land. Een droom van den koning!

Pharo droomde, dat hij aan de Nijl stond. En zie, plotseling, daar stegen zeven koeien uit den stroom. Zeven prachtkoeien, vol in vleesch. En zij stapten naar den kant en gingen daar grazen in het hooge lotus- en papyrusriet...

En zie!... weer stegen zeven koeien uit den stroom, die andere achterna.

Vreeselijk zagen die beesten eruit. Mager en uitgeteerd, ontzettend om aan te zien. En ziet, daar gebeurde iets huivering-wekends... De zeven magere koeien liepen op de zeven vette koeien toe... ze vielen op ze aan... en verslonden ze met huid en haar... maar de zeven uitgeteerde beesten bleven net zoo mager als zooeven! Men kon het geen der koeien aanzien, dat ieder een heele koe en nog wel een heele dikke had ingeslikt!...

* * *

Van schrik ontwaakte Pharo...

Maar even plotseling sliep hij weer in.

En zie... weer een droom!

Nu stond Pharo niet aan de Nijl.

Hij stond op den akker... En zie!... zeven korenhalmen stegen plotseling uit den grond op. Alle zeven uit één stengel! Prachtige aren! Zóó had hij ze nog nooit gezien, zóó vol, zóó mooi!...

En zie!... in hetzelfde oogenblik stegen weer zeven korenhalmen

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* IV, 1—6.

uit den akker... direkt na die eerste. Het waren heele slechte aren. Ze waren ongekend dun en heelemaal leeg, alsof de heete Oostenwind ze heelemaal verschroeid had. En zie... daar gebeurde weer iets vrees-aanjagends... De zeven dunne korenhalmen verslonden die zeven mooie, volle korenhalmen!...

En weer ontwaakte Pharo. Hij keek, verwrongen van angst, om zich heen... en wilde naar die korenhalmen grijpen. Hij had 't toch niet gedroomd!... 't was toch waarachtig doorleefd!... Maar, neen, neen, hij zag niets meer... dus was het tòch een droom geweest!... En plotseling overviel hem een hevige ongerustheid. Dat was tweemaal dezelfde droom, maar telkens in een ander beeld. Dat was een droom van hoogerhand. Was dat een waarschuwing? Was dat een voorspelling? Moest er wat met hem gebeuren? Hij voelde, dat hij huiverde. Het was nog nacht. Zou hij weer zulk een droom hebben? Hij poogde weer te slapen. Maar neen, 't lukte niet meer. Geen slaap en geen droom meer. Dat maakte hem des te ongeruster. Ja, natuurlijk, deze twee droomen waren hem gestuurd door... ja, door wie eigenlijk? Hadden de goden hem wat te zeggen? Neen, neen, die deden dat niet in een droom! Trouwens die goden... die hadden hem eigenlijk nog nooit wat verteld, niet wakker en niet slapende... dat moest hij zich in dit bange oogenblik glimlachend bekennen... die starre beelden, waarvan zijn tempels vol waren, hadden nog nooit hun oogen of lippen bewogen. Waar ze eenmaal neergezet waren, daar bleven ze staan en daar stonden ze nog... Ha, ha, hij moest eerlijk lachen... al was die lach meer vrees dan spot... nu eerst voelde hij, dat er toch nog iets was, iets sterkers, iets machtingers dan die stomme beelden in hun grillige vormen... iets dat... dat eigenlijk geen vorm had en daardoor zoo groot, zoo wijd, zóó al-omvattend... zou het?... Angst maakt het geheugen scherp... Had niet een van zijn groote voorvaderen op den troon van Egypte ook eens zulk een droom gehad? Ja... dat was, dat was jaren en jaren geleden. Toen was er eens een groote Hebreër in Egypte gekomen... dat was die beroemde Abram geweest, die man uit Kenaän, aan den overkant van de Roode Zee!... Toen had de groote Pharo van dien tijd de vrouw van dien Hebreër... hoe heette die ook weer?... o, ja, Sarai!... van hem weggenomen. En in een bangen droom

dien nacht was hem toen ... *de God der Hebreërs* verschenen! ... en den volgenden morgen ... waren er vreeselijke plagen losgebroken over het heele paleis! ... hu, hu! ... *die God der Hebreërs*! ... het noodzweet parelde hem op het voorhoofd ... Zou Die? ...

Hij had nog nooit het daglicht met zulk een vreugde begroet als een blijde verlossing uit een vreeselijken nacht.

Oogenblikkelijk liet hij al zijn wijzen tot zich komen. De *beeld-schrift-kenners*, die de geheime teekens van het beeldenschrift konden ontcijferen, dat was dat geheimzinnige oudste schrift der eerste Pharo's! Waren die droomen, die hij vannacht gezien had niet eigenlijk een soort levend beeldschrift, koeien, halmen, golven van de Nijl, zooals die ook op de oude koningsgraven stonden gebeiteld? ... En dan ook zijn allerberoemdste *droomen-duiders* en zijn *thaumaturgen*, zijn wonderdoeners!

De geheele raad zijner wijzen was in dien vroegen morgen om hun koning verzameld. Ook de hooge hofdienaren waren erbij. En allen hoorden hun koning aan, die met nauwelijks te onderdrukken angst zijn droomen van dien nacht vertelde.

Allen waren ontsteld door deze eigenaardige, bangmakende droomen, omdat ze voelden, dat er iets bovenmenselijks uit sprak.

„Legt mij die droomen uit!” sprak Pharo.

En de wijzen wisten, wat het beteekende, als zij hun vorst door hun wijsheid niet konden bevredigen.

Dat waren allen eens, dat deze twee droomen eigenlijk één droom waren. Maar daarmee konden ze Pharo niets nieuws vertellen, want dat had de koning zelf al begrepen.

„U zult zeven bloeiende dochters krijgen, o, koning”, sprak er een, „bewonderenswaardige schepsels, zooals ze er nog nooit geweest zijn. Maar ... o, koning, U zult deze zeven dochters door zeven ziekten weer verliezen. Ze zullen zóó ziek worden, dat U zelf wenscht, dat ze liever nooit geboren waren geworden!” ...

„Neen, o koning,” sprak een andere wijze, toen hij zag, hoe grimmig de koning op deze uitlegging den droomenduiders aanstaarde, „neen, o koning, dat is de uitlegging niet! Die droom is niet bedoeld tegen Uzelf, maar tegen Uw rijk! U zult zeven machtige, overschoone

landen veroveren. Maar dan komen er zeven vijanden, die U deze zeven landen weder zullen afnemen!"

„Neen, neen, o koning!" sprak weer een ander en gaf weer een andere uitlegging.

Pharo was teleurgesteld. Als allen dezelfde uitlegging hadden gegeven, dan was de koning bevredigd geweest. Maar nu... waren dit nu zijn droomenduiders en beeldschrift-kenners en wonderdoeners? Niet twee van allen waren het met elkander eens! De vorst moest toch even glimlachen. Het gaf hem eventjes verlichting, dat deze wijzen het oneens waren. Stel je voor, ze waren het allen eens geweest. Dan had hij dus zeven kinderen zullen krijgen en verliezen of zeven landen veroveren en weer moeten prijsgeven. Maar nu, nu zou noch het een, noch het ander gebeuren!

Daar stonden de wijzen van Egypte. Allen verlegen en beschaamd. De koning had duidelijk te verstaan gegeven, dat hun wijsheid hem geen zier meer waard was. Wat nu? ...

„Koning!"

De schenker had het woord genomen. Geen wijze dus, maar een hofdienaar.

Allen keken vol verbazing naar den schenker. Ook de koning. Wat zou die te vertellen hebben?

„Wat gij?" vroeg Pharo, „weet gij den droom te duiden?"

„Neen, koning, maar ik moet spreken, want ik ben een zondaar!"

„Wat beteekent dat nu? Er trad plotseling een ademlooze stilte in.

„Ja, ik ben een zondaar, o, koning. Ik ben een ellendige ondankbare. Nu eerst, word ik herinnerd aan een heilige belofte, die ik vóór twee jaar gedaan heb en die ik mij schandelijk vergeten heb gemaakt. Maar Uw droomen, o, koning, zijn ook voor mij een vingerwijzing van hogerhand, om mij aan mijn belofte te herinneren."

„Spreek dan, schenker," antwoordde Pharo, wien een onbestemd voor gevoel angstig nieuwsgierig maakte.

En de schenker ging opgewonden voort:

„Pharo was eens vertoornd op zijn beide dienaren. Hij liet mij in de gevangenissen werpen, in het huis van den opperkok, mij en den overste der bakkers."

„Zoo is het” zei Pharo, „maar wat heeft dat met mijn droomen te maken?”

„Luister verder, o, koning. Daar in de gevangenis droomden wij in één en denzelfden nacht één en denzelfden droom, ik en hij. En wat het vreemdste was, wij droomden de uitlegging van onzen droom erbij. Twee dromen dus, o, koning, die bijna precies hetzelfde waren in één nacht, zooals Uwe droomen, o, koning!”...

„Nu? ... en? ...” de koning was in geweldige spanning en ook alle wijzen luisterden in geboeide aandacht.

„Neen koning, onze droomen te vertellen heeft geen nut, want ze hebben niets met Uw droomen uit te staan. Maar ... daar in de gevangenis was bij ons een jonge ... Hebreër!”

„Hebreër?” riep Pharo in onrustige verbazing uit.

„Ja, een Hebreër, een slaaf van den Opperkok!”

„Die ... beruchte en beroemde slaaf van Potifar?”

„Precies, koning! De slaaf van Potifar. Wij hadden ook onze droomen aan onze medegevangenen verteld, onder wie er enkele van Uwe droomen-duiders waren, die nu hier om Uw troon staan. Maar niemand kon onze dromen uitleggen. En toen ... toen kwam die jonge Hebreër bij ons. Hij vroeg ons hem onze droomen te vertellen. Wij wisten wat onze droomen beteekenden, want wij hadden de uitlegging ervan erbij gedroomd.

En ... deze jonge Hebreër heeft onze droomen precies uitgelegd. Ik zou weer bij U in mijn eer en ambt hersteld worden en den bakker zou men ophangen. En zóó is het gebeurd, o, koning. En toen heeft die Hebreër mij gevraagd, U eens over hem te spreken. En ik heb hem een plechtige gelofte gedaan, dat ik het niet vergeten zou. Maar ik heb mijn gelofte niet gehouden, ik ondankbare. Doch nu opeens word ik aan die belofte herinnerd. O, koning, laat deze jonge Hebreër hier brengen. Hij zal U den droom duiden!”

Het gelaat van den koning klaarde plotseling op. Een Hebreër! Die droomden wist uit te leggen! Een nakomeling dus van dien Abram! Er mocht geen oogenblik verloren gaan. Dadelijk, die Hebreër hier! Blijven, jullie allen, beelden-kenners, droomenduiders, wonder-doeners, blijven, die Hebreër! ...

En ginds in de gevangenis zat Jozef peinzend voor zich heen te

staren. De tijd was ongenadig, maar God was genadig! Vandaag... vandaag was hij dertig jaar geworden! Dertig jaren! Dertien jaren al van vader weg! En van die dertien jaren had hij precies vandaag, precies vandaag, twaalf volle jaren in de gevangenis gezeten! In dien eersten put had hij nog geen twaalf uur gezeten en dezen tweeden put al twaalf jaar! Een glimlach woei door zijn gedachten. Twaalf jaar. Voor alle twaalf kinderen van zijn vader, voor zijn elf broers en zijn ééne zuster ieder één jaar. Zou... het... misschien... vandaag... om... zijn??. Ha, ha, als dàt eens waar zou zijn! Och, als het niet waar was, zou hij er ook niet verdrietig om zijn. Zijn God had hij er even lief om en zijn vader en zijn broers en zijn zuster ook! Maar... als het... nu... toch... eens waar was, toch...!

Daar... werd de deur opengesmeten! Hij schrok even... een nieuwe gevangene? Of... eruit gehaald, om naar het schavot te gaan?... Wàt... *hij*? Hij... eruit...? Was het nu eindelijk zijn beurt voor het schavot?... Och, óók goed. Wàt God doet, is goed... Daar komen twee lakeien op hem toegesnel... Hè!?... dus geen soldaten? Ze lachen hem tegemoet...

„Mee, mee! ... naar den koning... de koning laat u roepen! De koning wacht u met àl zijn wijzen. Voort, maak voort! De koning heeft gedroomd. En niemand kan hem helpen. Al de wijzen van Egypte staan verlegen en verslagen. Kom mee, Hebreër, de schenker heeft uw naam genoemd! ...”

De tranen sprongen Jozef in de ogen. Plotseling zonk hij op zijn knieën. De lakeien bleven plotseling eerbiedig staan. Zij verstonden dien Hebreër niet. Maar zij begrepen, dat die snikkende woorden, die zijn heele lichaam deden schokken, een dankgebed waren aan zijn God. En ze werden aangegrepen door dien vreemde daar, die daar lag te bidden tot een onzichtbare. Dat begrepen ze niet. Hoe kon iemand bidden zonder een beeld voor zich te zien? Het was of daar een hooger wezen, niet van deze aarde, de duisternis daar plotseling tot licht maakte...

Jozef stond op.

„Gaat ge nu mee? Haast u, de koning wacht!”

„Ja, maar zóó kan ik niet voor den koning verschijnen! Wacht hier nog eenige oogenblikken, dadelijk ben ik tot uw beschikking.”

En Jozef verwijderde zich. Al die jaren had hij zijn uiterlijk verwaarloosd. Die gevangen is, is een gestrafte door God. Dat is een treurende, dat is een owijl! En al was hij meer dan de andere gevangenen, al mocht hij zich beter kleeden en zijn uiterlijk verzorgen, hij had het niet gedaan. Zijn hart verbood hem anders te zijn, dan de gevangenen om hem heen. Maar nu . . . nu . . . ja, hij had den lakeien gezegd, dat hij zich anders wilde vertoonen, omdat hij voor den koning komen moest. Maar dat was de hoofdreden niet. God had hem vandaag verlost! God had zijn straf doen eindigen. Dan was hij nu geen treurende meer. Zijn baard en hoofdhaar mocht hij nu laten knippen. Weg, dat grove pak, die zak om zijn lendelen? En hij trok weer zijn kleeven aan, die hij in zijn goede dagen in Potifars huis gedragen had en die daar in dat andere vertrek al die jaren lagen opgeborgen.

En toen Jozef zich weer aan de lakeien van de koning vertoonde, staarden deze hem even met wijd-open oogen aan. Welk een prachtverschijning die Hebreër daar. Ze voelden zich opeens door een machtig gevoel van eerbied aangegrepen en onwillekeurig bogen ze hun hoofden voor dezen jongen vreemdeling . . .

Eenige oogenblikken later ontsloten zich de deuren van de troonzaal voor het kind van Jakob!

Daar stond Jozef dan opeens voor den machtigsten koning der gansche wereld.

Vanuit de diepte der duisternis was hij plotseling tot de hoogte van het verblindend licht gestegen. Daar op den hemel-mooien troon zat de koning voor wien de wereld beefde. En aan weerszijden van den troon stonden de wijzen van Egypte geschaard. Jozefs hart stond bijna stil, toen hij dien aardschen hemel betrad. Aan den ingang van de zaal bleef hij roerloos met gebogen hoofd staan. Men zag niet hoe zijn lippen zich bewogen. Nog veel minder hoorde men, wat die lippen fluisterden. Het was de lofzegging over de majesteit.

„Geloofd zijt Gij, o, Eeuwige Koning van de wereld, Die gegeven heeft van Zijn eer aan iemand van vleesch en bloed!”

* * *

Niemand zag ook, hoe uit die oogen een paar plotseling geboren tranen vielen. Nog veel minder hoorde men de bede tot God, die uit dat smeltend hart naar de eindelooze hoogte van Gods troon opsteeg, een bede van dank en om hulp.

Pharo riep hem nader.

Jozef naderde.

En nu Pharo hem in het volle gelaat keek, ging er een lichte huivering door het hart van dezen keizer... was dat die Hebreër?... Neen, dat was een wezen uit een ander oord dan van deze aarde!... Maar niet alleen van Pharo maakte zich dat sidderend gevoel meester. Ook al deze hooge Egyptenaren, die daar stonden, staarden Jozef aan met deze sprakelooze spanning, die zich van iemand meester maakt, als men voor een heilig geheim staat, dat zich aanstonds onthullen zal. En opeens voelde Jozef de verzinkende kleinheid dezer allergrootsten. Hij begreep, dat hier angst was. Hij zag, hoe starre macht gesmolten was door bangheid. En het was hem, of God hem duidelijk toefluisterde: „je tijd is gekomen!”

„Hoor, Hebreër!” zoo verbrak Pharo de angstige stilte, „ik heb een droom gehad vannacht, een vreeselijken droom. En niemand van al deze mannen hier, mijn hoogste wijzen, kon mij dien droom verklaren. Maar nu heb ik van u hooren vertellen, dat gij een droom slechts even behoeft te hooren, om dezen dan dadelijk te kunnen verklaren. Is dat zoo, Hebreër? ...

Jozefs oogen keken Pharo aan met de eerlijke, heilige onschuld van een knaap. Hij had zijn ziel aan God overgegeven, met de teederste liefde, waarmee een kind zijn heil aan vaders hart overgeeft.

„Neen, koning, dat kan ik niet!” ...

Pharo schrok van dit eerlijk, open antwoord. Duidelijke angst vloog nu over zijn gelaat. Een zacht gemompel ging door de rijen der wijzen. Maar opeens werd alles door een tooverslag weer stil. Wat deed die Hebreër daar nu opeens? ...

Plotseling hoorde men een gebed. Een kort, maar aangrijpend gebed.

„O, moge God het antwoord geven tot vrede voor Pharo!” ...

En bij dat woord *God* scheen de zaal te rillen.

Dat woord hadden ze nog nooit gehoord! En allen voelden, dat

daar een schepsel stond, hooger dan zij allen... ja, hooger dan de koning. Aan aller hart klopte de eerbied aan. Ook Pharo was ontroerd. Deze woorden hadden zijn gemoed gegrepen. Deze Hebreër daar verguisde zichzelf! Hadden dat zijn wijzen gedaan, toen hij ze liet roepen, om zijn droom te verklaren? Hadden zij niet dadelijk, één voor één, in het volste besef van hun waardigheid en weten, hun wijsheid gelucht, zoo vaag als de wind?

Deze Hebreër daar had... had *gebeden*... gebeden tot zijn God voor het welzijn van den koning!! Had dat soms één van zijn wijzen gedaan, die zich boven de goden waanden? ...

Pharo was verteederd. Dat eene oogenblik had hem omgeslaan. Hij gaf zich, hij kon het nauwelijks beseffen, opeens heelemaal over aan dezen Hebreër daar, aan dezen dienaar van een God, dien hij plotseling liefkreeg met een ongekennde hartelijkheid. Hij had dezen Hebreër wel aan zijn hart willen drukken, maar hij moest zich inhouden voor zijn omgeving. Alle angst was weg. Hij voelde een geluk aansnellen, dat hij nog nooit gevoeld had. O, God der Hebreërs, welk een genade, Dien te hebben! Alle aderen in zijn lichaam zeiden hem: „geef u aan Hem over!”

Het gelaat van Pharo schitterde van zonnigheid. Ja, nu zou hij zijn droomen vertellen. Nu hadden ze niets ijzigs meer. Die droomen waren immers zijn geluk. Die droomen had hem immers de God der Hebreërs gestuurd, om dezen engel daar bij zich te krijgen, die voor hem bidden zou om vrede voor zijn heele lange leven! ...

En heel anders dan aan zijn wijzen vertelde hij nu zijn droomen aan Jozef. Niet meer als spoken van den nacht, maar als goede geesten van een zonnigen dag!

Woord voor woord hoorde Jozef de droomen aan.

En toen de koning klaar was met vertellen, kwamen weer de woorden over zijn lippen, maar nu glimlachend en bijna stoeiend:

„Ik heb dat allemaal ook verteld aan de beeldschrift-kundigen, maar niet één wist mij het te vertellen!” ...

Het woord was nu aan Jozef.

„De droom van Pharo komt van Eén! Die Eéne is God! God wil iets doen en dat heeft Hij aan Pharo willen bekend maken! God heeft u in Zijn geheim genomen, o koning! Dat beteekent Uw ge-

luk! U bent een uitverkoren mensch, U zult Gods dienaar zijn, o koning, heil u voor dit groote geluk!

Er staat iets met uw land te gebeuren, dat u en uw land beroemd zal maken voor de eeuwigheid. Er staat de wereld een groot onheil te wachten. Maar *u* en *uw* land zullen de wereld van deze ramp redden!" ...

Ademloos hoorde de heele troonzaal de woorden van Jozef aan. Hij vertelde met een heilige geestdrift, alsof zijn stem uit den hemel was. Dat spreken vooral over God bracht allen in verrukking ...

„De zeven mooie koeien ... zeven jaren zijn het! Die zeven mooie aren, zeven jaren zijn het! O, het is een droom van den Eénige! ...

En die zeven slechte, magere koeien, die daarna opstegen ... zeven jaren zijn het! En die zeven leege aren, verschroeid door den Oostenwind ... zeven jaren van hongersnood zullen het zijn!" heb ik u niet gezegd, dat alles, wat God wil doen, aan Pharo duidelijk getoond is? ...

Er zullen zeven allerheerlijkste jaren komen ... grote overvloed in heel het land Egypte! ... maar dan ... dan zullen daarna zeven jaren van hongersnood komen! En dan zal al die overvloed vergeten worden in het land Egypte ... en de hongersnood zal het land al zijn kracht ontnemen. Men zal niets, niets meer van dien overvloed kunnen merken, door dien hongersnood, die daarna zal komen, o, vreeselijk zal die zijn! En weet u nu, o, koning, waarom God u eigenlijk tweemaal hetzelfde liet droomen? ... Om u te zeggen, dat God het niet zal uitstellen, dat God het aanstonds zal laten gebeuren! Het komt, o koning, het komt, het staat voor de deur!"

De droom was verklaard. Niemand bewoog zich. Allen staarden met roerlooze aandacht naar deze Hebreër. Daar stond een heilige, van wien ieder woord een hemelsche boodschap was. Hoort, hoort, hij had nog meer te zeggen! Die vlamme oogen boorden nog dieper in den hemel, die heilige lippen hadden nog meer uit de onpeilbare hoogte opgevangen ...

O, Koning, draal niet! Begrijp en volvoer Gods wenken! Nu reeds, nu reeds moet gehandeld worden! Ieder deeltje van den tijd is beslissend voor de toekomst. Gebruik de macht, die God u geeft

en de wereld zal u zeggen! Luister, o, koning! zoek naar een wijs en bedachtzaam man, zoek den allerbeste, dien gij hebt en stel hem aan over Egypte! Er is geen gevaarlijker tijd, dan een tijd van overvloed. En aanstonds, zeg ik u, misschien morgen reeds, breekt die tijd aan, die éénig zal blijven in de geschiedenis der wereld. Tref heden nog uwe maatregelen. Ontneem den menschen het recht over hun overvloed, anders wordt ieder jaar slecht en krankzinnig van weelde. En dan kan uw land juist door den overvloed te gronde gaan. Dwing al uwe onderdanen één vijfde van hun overvloed aan u af te staan, aan uw land! Er moet geweldig en koortsachtig snel gebouwd worden. Overal, in alle steden moeten voorraads-pakhuizen gebouwd worden, om het vijfde deel van ieders koren op te bergen. Al uw slavenlegers moeten op staanden voet aan den arbeid! Een leger van bekwame opzichters moet worden aangesteld, om onder leiding van dien éénen, uw allerbesten wijze, de opbrengst van het koren te regelen. Deze onderkoning van uw land moet overal en tegenover ieder in uw land streng optreden. In uw naam moet hij van iedereen dat vijfde deel laten opeischen. In die jaren van overvloed mag er geen handel gedreven worden met dat goddelijke koren. Wat kan men met geld doen, als straks de zeven jaren van honger komen, als men voor zijn duurste geld geen brood kan koopen? O, Koning, er zal in die zeven jaren van overvloed een voorraad koren opgestapeld worden in alle steden van uw land, die niet alleen uw eigen land, maar de heele wereld zal kunnen voeden! Heil u, o Koning, voor dezen heiligen droom!" ... Een machtige ontroering ging door de troonzaal, toen Jozef uitgesproken had.

De wijzen keken hem aan met een aanbiddende bewondering. Ook Pharo kon de eerste oogenblikken geen woord zeggen. Maar zijn oogen spraken eerbied, grenzeloozen eerbied voor dezen jongen Hebreër. Men kon het hem aanzien, dat Jozefs woorden heel zijn wezen in verrukking hadden gebracht. Pharo stond op. Het woord was nu aan den koning van Egypte. ... En men hoorde en zag wat men nog nooit gehoord en aanschouwd had.

„Hier... kom hier... Hebreër! Bestijg mijn troon en kom hier naast mij staan, ja, hier naast mij!" ...

Jozef wist niet wat hij hoorde. En ook alle wijzen keken star. Nog

nooit had iemand anders den troon van Egypte bestegen dan een Pharo. En nu ... een slaaf ... een Hebreër!

Jozef stond daar met gebukt hoofd. Niemand zag weer, hoe zijn lippen bewogen en hoe er tranen glinsterden in zijn oogen. Jozef dankte den Almachtige.

„Geloofd is Hij, Die algoed is en Die weldoet!” fluisterden zijn lippen. En langzaam, langzaam steeg hij de treden op van den troon van Egypte. Het ... waren er ... twaalf!

Twaalf! Hoe sidderde zijn hart van innigste ontroering ... twaalf .. het aantal van de zonen van zijn vader. Ja, het was of hij alle engelen voor Gods troon zag lachen, toen hij trede voor trede naar boven ging. Hij voelde het, dat was het opstijgen tot het hooge geluk, tot de allerhoogste eer, die een mensch op deze wereld kan te beurt vallen.

Hij voelde zich naar het toppunt stijgen, tot de hemelhoogte. Maar geen oogenblik zwol er iets van trots in hem. Integendeel. Al naar mate hij de treden van den troon opsteeg, bukte zijn hoofd wat dieper voor God, Die dit alles zoo beschikt had! Twaalf treden. Hij voelde het. Hij ging eer oogsten voor al zijn broeders. Hij steeg niet alleen dien troon op. Hij droeg zijn broeders mee naar boven. Voor hèn gebeurde hem dit alles, dit alles! O, als vader dat zien kon, Zijn allerliefste vader! „Vader ... vader!” .. Ja, ook deze heilige letters spelden zijn lippen in opgekropte ontroering.

Daar stond hij dan naast Pharo boven op den troon.

Pharo was hem in diepen eerbied eenige schreden tegemoet gegaan. Daar drukte de machtige keizer der wereld den jongen Hebreër de hand voor de oogen van alle hoogste wijzen der aarde.

En toen wendde Pharo zich met Jozefs hand in de zijne tot zijn hooge dienaren: *„Zouden wij ooit en ergens ter wereld een man vinden als dezen, in wien God zijn geest heeft gelegd!”* ..

Deze woorden maakten een geweldigen indruk. Men zag, hoe plotseling alle hoofden der aanwezigen zich neigden naar Jozef. Ja, nu voelde men, hoe daar naast den vorst iemand stond, die hooger was dan deze. De gestalte van Jozef, daar boven op den troon, leek allen een openbaring.

En wat ging er in Jozef om, toen Pharo deze woorden krachtig en oprecht had uitgesproken.

Dat ééne woord deed een schok door zijn lichaam gaan. Dat ééne woord ... „God!” Hoe had Pharo dat allerheiligste woord uitgesproken! Met een overtuiging, die den minsten twijfel uitsloot! ... *Pharo geloofde in God!* Ja, dat deed Jozefs hart opspringen van trots. Dát was *zijn* werk geweest. Ja, daarop mag een mensch trots zijn. Op niets anders dan alleen dáárop! Als men iemand kan brengen tot de overtuiging in God, dan mag men overal en tegen ieder roepen: „dat heb *ik* gedaan, ik!” ...

En toen wendde Pharo zich weer tot Jozef.

Als God u dit alles heeft geopenbaard, o Hebreër, kàn er niemand op heel de wereld meer zijn wijzer en verstandiger dan gij! ... Ik hoef niet meer te zoeken naar iemand, die mijn rijk regeeren zal! ... *Gij*, niemand anders dan gij zult het zijn! Gij zult mijn plaats innemen! Mijn paleis is het uwe! ... Alleen den troon blijf ik den mijne noemen, alléén den troon! Maar verder niets meer, niets! Zelfs mijn volk geef ik u over, heel mijn volk! Door *uw* mond zal heel mijn volk verzorgd worden. Gij zijt de vader van het vaderland. Laat mij alleen den naam van *koning* houden, dat is het eenige, wat ik voor mijzelf behouden wil ...

* * *

Hebreër... neen, niet Hebreër meer... gij zijt onze hoogste burger! Uw naam, ik vraag niet meer naar uw Hebreeuwschen naam... Uw naam zal in de Kronieken van Egypte worden ingeschreven als ... *Tso-fe-nas. Pa-nga-nei-ach!*..., *Tso-fe-nas Pa-nga-nei-ach!!*”...

En toen gebeurde er iets wonderlijk aangrijpends...

Pharo nam den koninklijken zegelring van zijn vinger en ... *stak dien aan Jozefs vinger*. Meer nog ... hij deed zijn keten af van zijn hals en legde dien met eigen handen om Jozefs hals... meer nog... hij ontteed zich van zijn koninklijk opperkleed en legde dit om Jozefs schouders... Toen dreigde Jozef van aandoening ineen te storten... *het koningskleed om zijn schouders!!* zijn jeugd, zijn eerste mooiste jeugd! toen vader hem een koningskleed had gegeven, om er droomertje mee te spelen, hij koninkje en zijn broers zijn volk ... *het kleed van vader!* ... is God niet te goed en te groot? ... eerst dat kleed van vader, toen dat kleed van Potifar en nu dat kleed

van Pharo, van een echten koning, van den grootsten onder alle koningen! Het hing om zijn schouders als een gouden nevel. Hij voelde zich opzweven naar de sterren, naar de droomen-pracht van zijn jongste jaren... O, waar waren nu woorden om God te danken? Neen, daarvoor schiep God iets warmers... tranen, tranen! Die zijn vlugger bij de hand, dan trage, vage woorden. Jozef schreide. Niemand merkte het. De opwinding van Pharo bracht alles in rep en roer. Het volgende oogenblik hadden reeds de lakeien van den koning diens statie-koets voorgereden. En Jozef besteede den koninklijken wagen, geheel als koning van Egypte gekleed. Slechts de kroon van Pharo ontbrak er nog aan... Daar reed het kind van Jakob het paleis uit. Pharo had niet plaats genomen naast Jozef. Neen, dan immers zouden de eerebewijzen niet Jozef gegolden hebben, maar Pharo. Maar nu, nu liepen de paarden stapvoets door de straten van Egypte's hoofdstad. Nu riepen de opperlakeien, die de paarden bij de teugels hielden, bij iederen stap „knielt!”

Nu wierpen zich aan weerszijden van den weg de dichte rijen der verblufte menschen op de knieën alleen voor hem, die daar in 's konings praal-koets werd rondgereden. Jozef liet zich dit alles welgevalen. Niet om zich. Wij kennen Jozef te goed, om te weten, dat hem een dergelijke hulde ondragelijk was. Maar hij begreep, dat dit de vinger van God in Egypte was. De eerbiedige hulde van het Egyptische volk voor den Hebreër zou voor de toekomst van onberekenbaar nut zijn. Maar dit niet alleen. Hij voelde, dat hij een buitengewone macht over dit volk zou krijgen. En die macht zou hij gebruiken, om het heele volk van Egypte den God van de Hebreërs te leren kennen. Dàr immers voelde hij als Zijn levenstaak. Niet alleen vader en broeders tot verzorger te worden, niet alleen om het volk van Abraham, Izak en Jakob te grondvesten, maar ook om andere volken tot zijn God te brengen!

Daar reed dan de pas dertig-jarige zoon van Jakob door de hoofdstad van het machtigste rijk der wereld. Zijn oogen keken niet naar de menschen, die daar eerbiedig knielden langs den weg. Zijn oogen keken met heilige fonkeling naar de verre, verre toekomst. Hij voelde, dat hij den weg baande voor den eeuwigen, eeuwigen God!

Zóó reed ook later, honderden jaren later, weer een Jood door de

straten van de hoofdstad van Medië en Perzië, toen ook aan weerszijden van den weg de menschen eerbiedig neerknielden!

Zóó baande honderden jaren later ook Mordechai in Susan den weg voor den God van Israël! Ja, den weg voor God. Want honderden en honderden der Meden en Perzen werden toen Joden en lieten zich opnemen in den bond van Abraham!

Zóó zal eens Gods laatste boodschapper door de wereld gaan en overal, overal zal ieder eindelijk den God van Israël erkennen. Dan zal er één gedachte door aller zielen gaan! Dan zal er één wil door aller harten stormen. *De wil om Jood te worden.* De wil om Hem alleen te dienen, Die de wereld geschapen heeft!

Ja, dat alles zag Jozef, Jakobs droomen-kind, dat daar als eenige Hebreër in gansch Egypte-land tusschen de gebogen gestalten van een volk reed, een volk, hem geschonken, door den koning van Egypte, lang vóórdát zijn eigen volk geboren was!

DE UITTOCHT *)

FRAGMENT

Een stille, maar zichtbare huivering deint door de massa... De troggen met het nog niet gerezen meel worden op de schouders genomen... De Egyptenaren helpen ze blij-rillend tillen... dus dan toch weg, vóór het brood gemaakt is!... Ja, Egyptenaren, maar niet om uwentwille! Om der wille van die Hebreërs zelve! Om ze een eeuwig aandenken te geven aan den Uittocht van Egypte! Een aandenken van zooveel prachtige leeringen, als ge maar zelf wilt! Hier hebt ge er enkele:

De Verlossing door God is nog noodiger dan brood!

De Verlossing komt zóó plotseling, dat het deeg nog niet zal tijd hebben, om te rijzen!

De Verlossing neemt alle gisting onder de menschen weg! Niet één, die zich dan verzetten zal!

De Verlossing zal in iederen mensch het goede geweten laten spreken en iedere zure gedachte bannen uit het hart!

De Verlossing zal de menschen van iedere zorg van morgen bevrijden! Zooals men in Egypte geen teerkost voor onder weg klaar maakte, zoo zal ook eens de Verlossing alle zorgen van den mensch voor den dag van morgen verdrijven!...

Het geweldige leger zette zich in beweging.

Zingend hun mooiste liederen, spelend hun mooiste muziek, trokken de millioenen Hebreërs uit Ramses weg. Het waren vooral de moeders en meisjes, die onder aanvoering van Mirjam, in de heiligste geestdrift het tweede vaderland verlieten. Ja, juicht de overlevering van die onsterfelijke dagen, door de brave vrouwen der Hebreërs is de Verlossing tot stand gekomen! Die goddelijke Hebreëwsche moeders en dochters! Hoe hadden zij den geest der aartsmoeders bewaard, in al die lange, bange jaren! Hoe hadden zij in die zware, nare dagen haar geloof in God bewaard in haar loutere harten! Nooit terneergeslagen, nooit wanhopig, hadden zij vaders, mannen

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* V, 52.

en broeders tot moed gemaand en tot uithouden gesterkt! Het is immers de vrouw van het gezin, de moeder van de kinderen, die den man tot daden drijft, als er niets is. Maar de Hebreeuwsche vrouw was nooit als de Egyptische! De Hebreeuwsche vrouw heeft vanaf de oudste wereld het vertrouwen in haar God bewaard! De Hebreeuwsche vrouw was immer de Engel en niet de demon van den man! Had de eerste man der wereld zijn verbanning uit het paradijs aan zijn vrouw te danken, de Hebreeuwsche vrouw heeft haar man het paradijs teruggegeven! Aan háár, aan háár alléén is de Verlossing uit Egypte te danken! Aan háár, die mèt haar geloof, ook haar reinheid had bewaard! Aan háár, die haar fijn en rein geweten voor geen prijs in de ellendigste tijden had verruild en haar heilige eer voor geen rijkdom had verkocht! Hebreeuwsche vrouwen, moeders, dochters, zusters, van u is de Jetsieas Mitsrajim ¹⁾, van u is de geboorte van het volk Gods!...

Hoor ze zingen, in den mooien morgen van den vijftienden Niesan! Hoor ze spelen in den zonnegloed van die zalige uren! Voor wie waren de zorgen van nà den vijftienden Niesan? Voor wie was de eindelooze bekommernis van de komende dagen? Voor háár, voor al die moeders daar, nietwaar? Voor háár, die haar huishouden in de meest onmogelijke omstandigheden zouden hebben staand en gaand te houden! Voor háár, die brood voor de kinderen moesten hebben en kleeren en dak voor de wichtjes! Maar nóóit, nóóit, hoort ge goed, níóóit zouden ze één woord van baloorigheid laten hooren! Zooals ze waren in den pralenden morgen van de Jetsieas Mitsjarim, zóó zouden ze blijven tot den laatsten dag van deze moeitevolle wereld! Heil, Hebreeuwsche moeders, heil! Voor u is het Hooglied, voor u is de Hooglof! Er zijn duizend mooie krachten op de wereld. Maar van u, Hebreeuwsche moeder, is de Hoogkracht! Gij alleen zijt de Eisjes Chajil! ²⁾ Zingt het na, o, werelden, zingt het Salomo na:

„Er zijn wel zestig koninginnen en wel tachtig hooge vrouwen en mooie maagden ongeteld, maar één is mijn fijne duive, éénig kind van haar moeder, eenige reine van haar die haar ter wereld bracht! Dochters die háár zien, weten wie gelukkig te

---

¹⁾ Uittocht uit Egypte. ²⁾ Beginwoorden van spreuken 31 : 10.

*prijzen is! Hooge vrouwen, die háár zien, weten wie te gelo-
ven is!"*

Juicht het na, o werelden, juicht het Salomo na:

*„Er zijn dochters genoeg, die krachten toonden, maar gij steegt
boven allen uit!"*

Zoolang wij Joodsche *moeders* hebben, zullen wij Joodsche *mannen* hebben! Zoolang wij *Joodsche* vrouwen hebben, zal de wereld blijven! Geef God de éérste eer, o wereld, maar aan de Joodsche vrouw de tweede! . . .

Nog nooit ging een volk zóó blij de wereld in, als de kinderen van Israël in dien Godsmorgen van den Vijftienden Niesan!

Is het wonder, dat er drommen van Egyptenaren meegingen? Is het wonder, dat velen van een ander geloof hun honk verlieten, om mee te trekken met die „hemelscharen van den Eeuwige?" Zal het niet daarom ook het eind der wereld zijn, dat *allen* van een ander geloof met het volk Israël zullen meetrekken in den opmarsch naar de eindelijke toekomst, in de tweede en laatste Jetsieas Mitsrajim? . . .

Zoo waar als de eerste Jetsieas Mitsrajim was, zoo waar zal ook de tweede zijn!

OVER JOODSE OPVOEDING

HET KIND *)

Fragment

Liefde is een taak van het hart en niet van het hoofd. Wie zijn „hoofd gaat breken” met een kind, verliest het. Wie zijn hart geeft aan het kind, wint het. En hier is wéér een alfa. Hier is het: de אמת de waarheid! Deze liefde moet waarheid zijn. Zoodra het kind de ware liefde voelt van den meester, mist het zijn ouders niet, zoolang het bij meester is, mist het zijn vrijheid niet, zoolang het op school is. Dan is meester geen vreemde, maar een vriend! En het kind is graag op school en de meester ook. En vertrouwen staat tegenover vertrouwen. En het kind voelt geen vijandigheid meer en de meester wint aan humeur, vergroot zijn geduld, voelt geen zenuwen en groeit aan reputatie.

Ja, meester, Joodsche meester, die het moeilijker hebt dan welke andere meester ook, maar die mooier werk te doen hebt, dan welke meester ook, ù zij het gezegd! Luister zelf wat gij het kind leert, als éérste woord na het „Hoor Israël, de Eeuwige onze God is één!” Het eerste woord, dat de Touro u aangeeft, ja, hier staat het, lees! Lees het met heel uw hart, met heel uw ziel, met heel uw vermogen!

ואהבת

„Gij moet liefhebben!!!”

Dat leert gij het kind, maar leer het éérst uzelf!

Gij moet liefhebben!

Wie?... den Eeuwige, uw God!! Hebt gij Hem lief, met de alfa? Met de 'emmes? Weet ge dat rein-innig zeker? Dàn hebt gij dat kind lief, dat gij dit leeren moet! Dan heeft dat kind ù lief, die dit hem leert!

En, mocht gij er niet zeker van zijn of gij uw God waarachtig liefhebt, of er zeker van zijn, dat gij Hem niet liefhebt, dan zeg ik u, dan gebied ik u: *begin niet met die taak!* Gij komt er nóóit! Blijf àf van dat kind, want gij bederft het!

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* V, 10 tot 14.

Het eerste onderricht is dus *beschavings-onderricht*.

Waaronder wij derhalve niet te verstaan hebben *onderricht in manieren, beleefdheids-frases en netheids-allures*. Deze omgangapparaten kunnen later ook nog aangeschaft worden.

Beschavings-onderricht in Joodschen zin is het trainen in de vrees voor zonde en in de trouw aan plicht.

Wie het kind hiervoor vatbaar maakt, hoeft zich over zijn manieren niet angstig te maken. Met *manieren-leeren* beginnen heeft het niet denkbeeldige gevaar, dat men de natuurlijke openhartigheid en oprechtheid bij het kind verstikt. Beleefdheids-frases zijn een prachtig broeinest voor schijnheiligheid. Netheid-allures zijn de kweek voor valsheid. Laat open ziel en hartje van het kind. Laat het zijn onderbewustzijn ventileeren! Gij wilt het kind toch zoo graag ontdekken. Welnu bedek en verstek het dan niet onder een benauwende vracht van „manieren”. Laat het kind maar luchten, wat en wie het niet „luchten” kan! Laat het zijn zuchten en neigingen maar goed loozen! Het kan alleen maar goed, als je weet wat het wil. Geef het vrij lucht aan menschen en dingen. Dat kan u zelf in de eerste plaats vaak waarschuwen tegen menschen, die zich voor u met hun manieren vermommen. Zooals 'n hond ruikt, wie de vijand van zijn meester is, zoo kan het onbevange kind ruiken, wie de vijand van zijn ouders is. Onze wijzen zeggen terecht, dat het kind een profeet is. En de volksmond zegt het na in „kinderen en narren zeggen de waarheid”. Los het kind! Geef het geen gelegenheid, om zich achter mooi-doenerijen te *verschuilen*. Dat spaart u later voor veel teleurstellingen en verdriet, als ge te laat ontdekt wat er *schuilt* in uw kind. *Er mag in uw kind niets schuilen!* Dat hebt gij in uw macht. Zet alle uitgangen van zijn gedachten open! Grendel geen enkele deur van zijn wil door die fijnsluitende beleefdheids-formules! Daarmee maakt ge uw kind niet *beschaafd*, maar *geraffineerd*!

Ge moet eerst ten volle weten, wat het kind *wil doen*, om dan te zeggen: „*doe dat niet!*”

Ge moet eerst ten volle weten, wat het kind *niet wil doen*, om dan te zeggen: „*doe dat wel!*”

Ruk aan met uw beschavings-hulp! Laat werken, *die vrees voor zonde en die trouw aan plicht!*

Toon het wat het niet doen mag en wat het doen moet! Wees het duidelijke teeken-voorbeeld, dat uw kind kan nateekenen op zijn onbeschreven zieltje! Zegen den *Godsdienst*, die u dit alles zoo makkelijk maakt! Innige Godsliefde vrijwaart voor huichel en schijnheiligheid! Innige Godsvrees belicht alle schuilhoeken en laat geen vermommingen toe! Leer uw kind de liefde voor eigen huis en haard! Leer het de tafel als het altaar kennen. Leer het God danken vóór en na iedere slok water en iederen hap brood. Dan groeit de dankbaarheid met ze mee! Laat ze aan tafel geen gesprekken hooren, die uw Godsdienst niet duldt! Houdt „de Majesteit Gods” in uw midden door alleen „woorden te voeren”, die uw Touroh goedvindt. Haalt geen ander over den hekel aan uw tafel! Bespot geen afwezige tusschen gerecht en gerecht! Maakt geen sterveling belachelijk, om een bravo van lachen te krijgen! Weest niet bedenkelijk-geestig door schunnige vertelsels, om met een geschater beloond te worden!

Beschaving! Beschaving!

* * *

Leert uw kinderen, vóór ze aan tafel gaan, eerst anderen te verzorgen, die nog niet aan tafel kunnen gaan! Stuurt ze zelf met hun kleertjes, die ze niet meer dragen, naar andere kindertjes toe, die ze nog gráág willen dragen! Leert ze voor het naar bed gaan, Wie in hun slaap voor ze zorgt, Wie hun sluimerende oogjes bewaakt! Leert ze, als ze opstaan, Wie in den nacht niet geslapen heeft. En als ze bang zijn voor weerlicht en donder, zegt ze dan Wie gezworen heeft, dat er geen wereld meer vergaat! En als de regenboog in zijn prachtkleuren welft, zegt ze dan Wie nóóit Zijn woord breekt!

Leert ze, hoe men het loon van den werkmán niet mag laten overnachten! Hoe men den werkmán of de werkvrouw aan zijn tafel moet laten eten! Hoe men niemand aan de deur mag „afschepen”! Hoe men niemand beschaamd mag maken! Hoe men een omheining moet maken om dak of kelder, opdat er niemand in gevaar door komt! Hoe men zijn dieren verzorgen moet, vóór men zich zelf verzorgt! Hoe men niemand een bijnaam geven mag! Hoe men niemand iets leenen mag, om er dank voor te krijgen! Hoe men niemand mag haten of niemand mag vloeken. Hoe men voor oude menschen moet opstaan en niemand mag laten struikelen!

Beschaving! Beschaving!

Dat zijn geen beleefdheidsmanieren en -frases, dat zijn geen netheids-allures. Dat is de Beschaving der Godsliefde! Dat is het onder-richt in Gods Woord, dat het kind zijn ziel leert beleven in waarheid en zegen! Heusch, daar mogen de beschavingsmanieren zooals „petje afnemen” en „wat-blijft-u-zeggen” en „met-twee-woordjes-praten” wel eventjes voor op zij. Oprechtheid, eerlijkheid, goedheid, waarheid, liefdadigheid, die moeten erin! Haat, list, valsheid, leugen, kwaad-aardigheid, gierigheid, die moeten eruit! Zoek en grijp den Gods-dienst, die u helpt!! Straks mag de beleefdheid binnenkomen, straks!

En nu de ontwikkeling, de חִכּוּמָה

Het spreekt van zelf, dat de Beschaving, zooals wij die van Joodsch standpunt besproken hebben, reeds veel tot de ontwikkeling tegelij-kertijd bijdraagt. Het kind leert spelenderwijs het geheele gebied der lofzeggingen en vele gebeden. Het begrip der dingen verwijdt zich, het geheugen scherpt zich, de ontvankelijkheid voor verdere dingen heeft zich breed geopend. De school ontvangt het kind niet meer als een onwillige. De vrees voor het niet-kunnen is zoo goed als uitge-sloten. Veeleer kan het gebeuren, dat het kind vele dingen begroeten zal met: „o, dat ken ik al lang!” De maatschappelijke school moet het kind van grond-af-aan ontwikkelen. De Joodsche school rekent niet op *beginnen* maar op *verder gaan*.

En daarom is het een teeken des tijds, als men bang is voor te-veel-leeren. Ja, natuurlijk, ik geef het grif en graag toe. Waar een kind van zeven jaar nog van meet-af-aan beginnen moet met „het Joodsch”, daar is die vrees gerechtigd. Daar is alles in het kind nog pot-dicht. Daar worden hersentjes en hartjes plotseling door een leger van vreemde dingen bestormd. Daar zijn onlust en afkeer dra de vijanden van de Joodsche school. Maar waar een zes- of zevenjarig kind al thuis eenige jaren in de beschavings-school geweest is, daar is geen sprake van overlading. Daar vliegt alles in het klaargemaakte brein. Daar hunkert het hoofd naar nieuwe opname, daar smacht het begrip naar verse lading. Daar ontmoet de meester die welkome weetgie-righeid, die hem zijn moeielijk werk zoo makkelijk maakt.

Men weet zich tegenwoordig geen raad met het leerplan. Men zoekt en aarzelt, men wikt en keurt, wáár men beginnen moet, met

bijbelvertaling bijvoorbeeld. Men vindt voor kinderen van negen en tien jaar bijna ieder stuk te moeielijk. En men snijdt en kerft de Touroh in mooten en brokken, om maar een paar flensjes te vinden, die de kinderen kunnen verteren. Dat de geheele Touroh daardoor uiteenvalt en de samenhang der Vijf Boeken hopeloos verloren is, hoeft geen betoog. En hoe die flensjes nog gegeten worden! Vergelijk het maar gerust met het eten van een kind. Een kind dat gezonde eetlust heeft, slaat dikke heele boterhammen met graagte naar binnen. Een kind, dat traag eet, zeurt aan de dunste flensjes nog met „lange tanden”.

Vroeger, een veertig jaar geleden, werd de Touroh in dikke boterhammen voorgezet. Men begon met *Het Begin*, met het moeielijke *Bereisjies* ¹⁾ en regelmatig werd alles tot de laatste kruimel van *Wezous haberoogh* ²⁾ opgegeten. Tegenwoordig filtreert men de Vijf Boeken van Mozes en „fletchert” men nog hetgeen gefiltreerd is en nog kunnen ze het niet kauwen. Vroeger bleef alles binnen, wat men at van de volle schotels. Tegenwoordig vliegt dat kleine beetje er nog uit, als het nauwelijks met moeite naar binnen gewerkt is. En zoo gaat het met den schoofdschotel, laat staan met de andere gerechten.

Dat is het onmiskenbare treurige gevolg van de verslapping van den Godsdienst. Godsdienst is geen eerste levensbehoefte meer, maar op sleeptouw genomen achterding. Het huisgezin is geen school meer, maar een onderdak. Het liefst is men niet thuis, zoowel ouders als kinderen. De Joodsche school moet voor huis en school en sjoel tegelijk spelen. En géén van drie komt tot zijn recht, dat spreekt. Dat er van de Joodsche *ontwikkeling* weinig terecht komt, laat zich denken. Waar, om met Rabbi Eleazar ben Azarja te praten (Abot 3—21), waar moet de **הַכְּמָה** vandaan komen, als er geen **יִרְאָה** is? Er is geen beschaving, hoe kan er dan ontwikkeling zijn? En nu spreek ik nog van de ontstellend kleine minderheid, die toch nog haar kinderen naar de Joodsche school stuurt. Ik durf haast niet te vragen, hoe het gaat met de verpletterende meerderheid, die noch van Joodsche beschaving, noch van Joodsche ontwikkeling iets wil weten. Maar wij hoeven het niet te vragen, wij zien het.

¹⁾ Eerste woord vers Genesis.

²⁾ Aanvangswoorden van de laatste afdeling der Tora.

De maatschappij is één groote angst geworden. En het Jodendom doorleeft den gróósten angst. De verwerping van hun geloof heeft den ongeloovigen niets beters gegeven. Wij hebben helaas de proef op de som. Beschaving en ontwikkeling in haar gewone opvatting hebben de wereld op haar stervenssponde gebracht. Zonder godsdienst zijn wij heelemaal van huis geraakt. Geloof in God is nog de eenige remedie om het geloof in den mensch terug te winnen en het vertrouwen te redden. De geloovigen zelven wanhopen niet. De geloovige Jood ziet de nadering van zijn Mosjieach met onomstootbare zekerheid tegemoet. Want hij wéét, dat zijn Mosjieach het Jodendom tot een alléén-godsdienst der wereld zal maken en de Joodsche Beschaving en Ontwikkeling over heel de wereld zal inzetten!

Keeren wij terug tot de Joodsche idee der ontwikkeling.

Men begon op school met het moeielijkste deel van de Touroh, met het boek Leviticus. Dat begint met de offerwetten. „*De offers zijn rein en de kinderen zijn rein, laten de reinen zich met de reinen bezighouden!*” aldus wordt dit leerplan schitterend gemotiveerd (Leviticus Rabba cap. 7). En dat het hier geen kinderen betrof van gevorderden leeftijd, blijkt wel uit de nadere verklaring van deze leermethode, dat men zulke kinderen bedoelt „*die nog heelemaal niet weten wat zonde en misdrijf is*” (Tanchuma, Leviticus). Dat zijn dus *heel jonge kinderen*. Hoe subliem wordt daar dan ook het heele bestaan der wereld op dit leeren van deze jonge kinderen gebouwd! „Ofschoon de Tempel nu verwoest is en er dus heelemaal van geen offers meer kan sprake zijn, toch is het voor God, alsof de Tempel nog bestaat en de offers nog gebracht worden. *Als kleine kinderen de offerwetten leeren, dan brengen zij nog de offers en dan blijft de wereld bestaan!* (aldaar).

Hoe geestelijk en moreel verarmd moeten wij ons tegenwoordig voelen, als men dat leest! *De vertaling van Vajikro*¹⁾ *met kleine kinderen!* De moeielijkste leerstof van de heele Touroh! Speelwerk voor de hersens der kleine kinderen in dien tijd! Wie opperde toen iets van „te moeielijk of te inspannend voor kleine kinderen?”

---

¹⁾ Leviticus.

En dan, welk een prachtig argument ligt hier tevens in voor het bestaansrecht van de Touroh! Hoe vaak hoort men niet de dooddoende bewering: „de Touroh is niet meer voor onzen tijd! Zie zelf maar. Wat hebben wij nu te maken met de wetten van tempel en offers?”

Hier is het antwoord!

Het lezen en leeren van deze wetten heeft dezelfde kracht als de praktische toepassing. En misschien nog grootere kracht! Want nu komt juist de grondgedachte dezer wetten naar voren. Tempel- en offerdienst waren symbolieke *dadens*. Daarachter zat de symbolieke *gedachte*. Een symbolische handeling eischt de daadwerkelijke toepassing op het leven! Nu er geen tempel en offers meer zijn, is men wel *verplicht* de symboliek dier dingen tot *levens-leidraad* te maken! Het lezen en leeren van tempel- en offerwetten geven het juiste inzicht in de zonde. Ze leeren ons de draagwijdte der reinheid en maken ons schuw voor onreinheid. Juist daarom is het boek Leviticus het boek van alle sociale wetten. Het behandelt de reinheid des lichaams, de reinheid der spijsen, de reinheid des huwelijks en de reinheid der maatschappelijke verhoudingen. Dat speciale boek, dat met de *offerwetten* begint, mondt uit in de heilige regeling van *kapitaal en arbeid*!! Dat boek *Vajikro* overziet den duur der wereld! *Het voorspelt den zegen en den vloek der maatschappij*! Het boort den menschen in hart en verstand, hoe men *geluk en ongeluk in eigen hand heeft*! Het leert ons de dwaasheid af, van aan het toeval en het noodlot te geloven! Het maakt de maatschappij ten volle verantwoordelijk voor haar mislukking! Reinheid en zedelijkheid der individuen zijn de grondslagen voor de reinheid en de zedelijkheid der maatschappij! Het leert ons *op ons zelf het eerst te letten* en dáárdoor met de offerwetten, om ons zelfs de *dieren* in hun hoogere bestemming te leeren waarderen. Welk een geweldige idee! De bouw der maatschappij opgetrokken op de hoogere bestemming van het dier!

Ziehier dus, wat de eerste leerstof op *school* ons in het Jodendom te zien geeft!

En daarvoor achtte men het kind niet te jong! Daarover heeft de meester met het pas-beginnende schoolkind gepraat! Zóó werd het

kind in de kiem van zijn ontwikkeling *God-bewust*. Welk een taak voor den meester! Hoe kon hij hier zijn Gods-kennis en Gods-liefde aan het kind ontplooien! En reken maar niet, dat er één stuk van Vajikro werd overgeslagen. Hier bij deze reinheidswetten geldt zeer zeker het beginsel: den reinen is alles rein! Het was immers geen lectuur, maar les. Al wat over den weg van het *leeren* gaat, mag geleerd worden. Dat hoeft niet uit bedenkelijkheids-overwegingen omgaan of voorbijgegaan te worden. De godvruchtige meester — en ik leg hier den tiendubbelen nadruk op *godvruchtige* — legt zijn kinderen de wet niet als een geheim voor. Gods wet is aan ieder gegeven, zonder verschil van leeftijd. En de meester van *toen*, die met de offerwetten begon, vertaalde en verklaarde de andere wetten in hun logische volgorde. Voor een kind moet een offerwet precies hetzelfde zijn als de wetten der lichaams- en huwelijksreinheid. Hier gold geen voorbehoud. En deze vroegrijping der kinderen heeft toen nog nooit één kind kwaad gedaan. Met stellige zekerheid mag men zelfs zeggen, dat juist door die methode op school de Joodsche maatschappij van toen zoo gaaf en gedegen in elkaar zat.

Welk een beschaming voor onze tegenwoordige Joodsche ontwikkeling!

Juist de vertaling van Vajikro gaat in het leerplan van de Joodsche school zoo goed als verdwijnen! Een paar luttele stukken zijn als een armzalig brokje klaagmuur overgebleven van het boek van Tempelen Offerwetten! En vandaag of morgen zullen deze laatste resten ook verdwijnen. Men weet zich geen raad meer met de geestelijke fourage van het kind. De eetlust is zoo goed als weg. Men durft het kind bijna niets meer voor te zetten. De Tourohvertaling begint in de *vierde* klasse. Dus met kinderen van tien jaar op z'n gunstigst! Waarmee in de vorige drie klassen het leerplan gevuld wordt, durf ik nauwelijks te zeggen. Daar wordt het kind drie jaar lang met de flesch grootgebracht. In hetzelfde tempo, waarin het kind op de maatschappelijke school overvoed wordt, neemt de ondervoeding op de Joodsche school toe. De Joodsche ontwikkeling wordt de dupe van de maatschappelijke. Aan gene zijde dwingt onverbiddelijk de leerplicht, aan deze zijde ligt het Joodsche onderwijs op de knieën voor ouders en kinderen! Ginds moet het kind zich aan de school

aanpassen, hier wil de school zich graag, o, gráág aan het kind aanpassen! Dáár moeten ouders en kinderen zich onderschikken, hier spelen ouders en kinderen den baas! De uren schikken niet, de leerstof schikt niet, dus dingen ze af en... ze krijgen 't voor wat ze bieden, als ze ons maar de gunst willen doen, om af en toe op school te komen.

Ziehier, kort en waar de stand van zaken bij ons in dezen tijd van *Ont-wik-ke-ling*.

De *bijzondere school* schijnt een uitweg. Schijnt. Omdat ook dáár het *Joodsche* onderwijs absoluut ondergeschikt is aan het maatschappelijke. De mindere mate van kennis van de *Joodsche* leervakken is absoluut geen sta-in-de-weg voor den overgang naar een hogere klas. Ja, zelfs een méérdere mate in kennis van de *Joodsche* leervakken kan het kind niet baten, als het in de *maatschappelijke* vakken onvoldoende is. Meen nu ook niet, dat, om bij het Touroh-onderwijs te blijven, de bijzondere school ook maar eenigszins zweemt naar den klassieken eisch. Het is waar, dat daar al vroeger met het Touroh-onderwijs begonnen wordt. Maar dan ook met heel voorzichtige lepeltjesmaat. En verder is het ook dáár een met uiterste voorzorg gekozen *bloemlezing* van de Touroh. Geen denken aan, dat ook daar de Touroh wordt geleerd, zooals zij gegeven is. En zeker ook dáár geen denken aan, dat Leviticus „*aan den reinen van geest*” wordt vóórgezet. In dit opzicht gaat de bijzondere school zeer zeker de *Joodsche* school niet uit den weg. De bijzondere school heeft dit belangrijke punt voor, dat ze op het plan der meerderwaardigheid staat tegenover ouders en kinderen. Zij houdt de beschikking over haar uren. Zij hoeft niet op de knieën te liggen. Zij neemt het *Joodsche* onderricht mee op sleep in den leerplicht achter het maatschappelijk onderwijs. Maar geheel vrij tegenover de ouders staat het niet. De ouders blijven eischen de absolute gelijkwaardigheid van het *maatschappelijk* onderwijs met dat van de openbare school. *En zoo niet, dan geven zij hun kind aan het bijzonder onderwijs niet!* Ook dit is alweer een slag in ons gezicht. *Eischen omtrent het Joodsche onderwijs stellen de ouders niet!* En deze slag maakt ons hier des te erger beschaamd. Omdat hier zo duidelijk uitkomen de

voorkeur voor het maatschappelijk onderwijs en de achterstelling van het Joodsche onderwijs!

Wanneer dan tegenwoordig de bijzondere school in de kringen der wetgetrouwen terecht als de éénige uitweg aanvaard wordt, toch moet hier met nadruk gezegd worden, *dat dit het principe des Jodendoms niet is!*

Het Jodendom kent de Joodsche school als een op zichzelf staande school.

Daar moeten plaats en tijd alléén aan het Joodsche onderwijs gewijd worden!

Dit is ook veelal de éénige mogelijkheid in die gemeenten, waar een bijzondere school niet mogelijk is wegens het te klein aantal Joodsche gezinnen.

De Joodsche ontwikkeling komt nergens anders tot haar recht, dan daar, waar zij het *uitsluitende* doel is. Dat geldt voor iederen vorm van school, zij het lagere-, middelbare- of hogeschool.

Zooals gezegd, de Joodsche ontwikkeling begint bij het kind op dien leeftijd reeds, waarop men nog niet denkt aan de maatschappelijke ontwikkeling te beginnen. In het Jodendom kent men geen afbakende grens van schoolplichtigen leeftijd. Het kind gaat de school in, zoodra het daarvoor rijp is. En de school waarop het nu gaat, wordt het uitsluitend *in Joodsche ontwikkeling* grootgebracht.

Het leert natuurlijk al zeer vroeg daar zijn taal lezen en schrijven. *Het Joodsche kind kon dus gewoonlijk al vóór zijn zesde jaar lezen en schrijven!* In het Jodendom was dus analfabetisme uitgesloten. In al die eeuwen, toen lezen en schrijven slechts het voorrecht was van geleerden en priesters, was het Joodsche kind al op vijfjarigen leeftijd geheel met deze kunst vertrouwd!

„Als de vijand in de stad komt, gaan wij hem tegemoet en prikken hem de ogen uit met onze schrijfpennen!” riepen de honderden kinderen in de scholen van Bethar, toen de Romeinen de stad belegerden (Jerusalmi Taänit 4-5). Het gebruik van het schoolbord was reeds bekend in den tijd van Rabbi Akiba (Abot Rabbi Natan 6). De kinderen schreven op rollen hele stukken uit de Touroh over om deze uit het hoofd te leeren (Gittin 60a). Als men aan een letter der gebedriemen twijfelt, omdat deze niet meer duidelijk op het

perkament te lezen is, dan roept men een klein kind. En zooals het kleine kind die letter leest, zoo is ze (Ourach Chajim 31-16).

Men ziet dus duidelijk uit die alles: het Jodendom is er op gebaseerd, om met de ontwikkeling zoo vroeg mogelijk te beginnen.

In de gelukkige tijden van ons ghetto (en dan spreek ik uit de ervaring van het Amsterdamsche ghetto) kende men het analfabetisme niet. En al konden zeer vele volwassenen in dien tijd noch lezen noch schrijven, kon men onmogelijk van analfabetisme spreken. Immers al deze menschen konden het *Hebreeuwsch* vloeiend lezen en schrijven. Slechts het *Nederlandsche* schrift was velen onbekend. Maar dat achtte men toen absoluut onnoodig, ja, zelfs in strijd met zijn Joodsche ontwikkeling. Men was bang, dat men met het aanleeren van de ontwikkeling zijner omgeving, zijn eigen ontwikkeling zou inboeten. Geheel omsloten door de sfeer van het Jodendom, voelde men zich heilig en veilig in zijn hooge moraal. De Joodsche beschaving en ontwikkeling vervulden alle hoogere verlangens des levens. Dat was geen verzinkende menschheid, die daar binnen de afgebakende grenzen der samenleving zijn eigen leven leidde. Daar bloeide de geest van een onbedorven volk. Daar groeide gezond en sterk, geestig en vernuftig het eeuwige ras der uitverkorenen. Wat had men noodig met andere ontwikkeling? Eer en achting bij andersdenkenden? Die genoot men immers, onbewust. Van buitenaf werd die ghetto-geest bewonderd en gezegend. En zoo vaak een Jood uit het ghetto zich voor handel en wandel daarbuiten bewoog, had men eerbied voor den zoon van Israël, die aan de hand van zijn God liep. Men kwam hem met het volste vertrouwen tegemoet. Men riep hem overal binnen, men trad met hem in relatie, al was het alleen maar, om dat echte volk Gods van nabij te mogen leeren kennen. Men vertrouwde hem vaak zijn intiemste dingen toe, wetende, dat men bij een waren Jood in de veiligste handen was. Men warmde zich zoo graag aan zijn vroomheid en liet zich o, zoo graag onderrichten in de wetenschap der oude wijsheid. Daar was vaak een eenvoudige venter een meester, geheel als in den klassieken tijd des Jodendoms. Men vertrouwde zich bovendien toe aan het hooge vernuft dier eenvoudigen, die altijd raad en daad bij de hand hadden. Wel een bewijs, hoe die Joodsche ontwikkeling feitelijk iedere andere ontwikkeling

overbodig maakte. Deze menschen waren in alle opzichten levens-gereed. Noch hart noch hoofd behoefde meer. Het niet kunnen lezen en schrijven van het Nederlandsch werd evenmin als een storend mankement gevoeld, als het niet kunnen lezen en schrijven van Chineesch. Zij beheerschten het woord en het schrift van de Godstaal!

Hoe voelen wij nu den terugslag!

Al naarmate het ghetto naar buiten is getreden, is daarmee het ras der uitverkorenen teruggetreden. Het maatschappelijk analfabetisme is zoo goed als weg. Dat is waar. *Maar het Joodsche analfabetisme is daarvoor in de plaats gekomen!* Dat is nog erger waar. Men kan gerust zeggen, dat, op zijn gunstigst genomen, zestig procent der Joden Joodsche analfabeten zijn. En dat neemt met den dag toe. Zijn onder de tegenwoordige analafbeten nog zeer velen, die het in hun jeugd niet waren, straks komt er een geslacht, dat van kindsbeen af analfabeet is. Als tegenwoordig (ik spreek van Amsterdam) een derde der Joodsche kinderen het ollef-beis ¹⁾ leert, hebben we het getal niet te krap genomen. Evenmin als we berekenen, dat van dit eene derde geen twee derde het verder brengen dan het ollef-beis. Of met de toename van de maatschappelijke ontwikkeling ten koste van de Joodsche, ook het aanzien des Jodendoms is toegenomen, durft niemand te bevestigen. Het Jodendom verliest meer en meer prestige, al naarmate zijn belijders hun Jodendom verliezen. De tijd is voorbij, dat men tegen den zoon van Israël opkijkt. De Joodsche moraal is teruggedrongen tot den roman en het tooneelwerk. Ze is kijkstuk geworden en heeft slechts waarde als antiek. En die haar nog als artikel van dezen tijd wil uitgeven, wordt uitgelachen! En de luidste lachers zijn de Joden zelf. Maar als er dan op den zoon van het oude volk wordt neergekeken, dan klaagt men steen en been. En de hardste klagers zijn de Joden zelf. Maar de wereld heeft gelijk. Men wil nu eenmaal den Jood zien in den nimbus van het Jodendom! Een Jood zonder Jodendom is een vogel zonder veeren. Het aankijken niet waard, eerder den afkeer! Ja, Hakana's zoon,

---

¹⁾ Hebreeuwsche alfabet.

Nechunja, wij voelen uw woorden aan den lijve! „*Die het juk van de Touroh op zich neemt, heeft het juk van de regeering en van de maatschappij niet te dragen! Maar die het juk van de Touroh van zich afwerpt, dien drukt men zwaar op zijn nek het juk der regeering en der maatschappij!!*” (Abot 3-5).

Eén geluk hebben we nog, dat *God* tenminste Dezelfde gebleven is. De Meester is er nog, al loopen de leerlingen ook weg. En deze Meester weet Zijn leerlingen wel te straffen. Al wat er in de maatschappij geleden wordt, is strafwerk. En al wat de Jood iederen dag te voelen krijgt als Jood, is de ontelbare strafregel: „*ik moet op school bij God beter oppassen.*”

KINDERGEDICHTJES

GOED SJABBOS! *)

*Twee englen zijn zachtjes naar binnen gegaan,
Op Vrijdag tegen d'avondsonde,
En keken, of 't werk al aan de kant was gedaan,
En niets er meer lag in het ronde,
Maur moe had haar woninkje netjes gekleed,
De tafel gedekt voor den Sjabbos,
Toen lachten de englen, zoo blij en tevreed,
En zeiden tot Moetje: „Goed Sjabbos!”*

*Twee englen zijn zachtjes voor 't sjoeltje gaan staan,
Op Vrijdag tegen d'avondsonde,
En wachtten, totdat er 't gebed was gedaan,
En keken toen goed in 't ronde.
Ja, Vader kwam buiten heel knapjes gekleed,
Met z'n jongens ter eere van Sjabbos,
Toen lachten de englen, zoo blij en tevreed,
En zeiden tot Vaadje: „Goed Sjabbos!”*

*Toen zijn de englen naar huis meegegaan,
Daar werd 't een heerlijke stonde,
Zij zagen de kleuters bij vader gaan staan,
En daarna om moe in 't ronde.
Ze bensjten, met oogen in tranen gekleed,
Hun kleinen ter eer van Sjabbos,
Toen lachten de englen, zoo blij en tevreed,
En zeiden tot allen: „Goed Sjabbos!”*

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* I, 16. Op muziek gezet door Jacob Hamel.

NACHTGEBEDJE

Lieve Engelen, toe!

Komt toch allen aan mijn bedje!

'k Wil nog even spelen met je,

'k Ben nog lang niet moe,

Moetje heeft mij neergelegd,

En „hamalog” voorgezegd,

Wil je weten hoe?

Lieve Engelen toe:

Hamalog hagouëil ousi mikol rong...

Jewooreig es han-ngooriem ...¹⁾

Lieve Engelen, toe!

Hoort toch allen aan mijn bedje

Mijn gebedje, dat ik, let je,

Tot God boven doe.

„Laat mij lekker slapen gaan

En morgen weer gezond opstaan.

En paatje ook en moe.

Lieve Engelen toe!”

Hamalog hagouëil ousi mikol rong...

Jewooreig es han-ngooriem ...

Lieve Engelen, toe!

Zeg hoe heb ik het nu met je?

'k Zie je niet meer aan m'n bedje

Of zijn mijn oogen moe?

Is dat moetje, die komt kijken,

Of mijn oogjes dicht gaan strijken,

Zeg mij: is dat moe?

Lieve Engelen, toe!

Hamalog hagouëil ousi mikol rong...

Jewooreig es han-ngooriem ...

---

¹⁾ „De engel, die mij verlost van al het boze — hij zegene de knapen”
(nachtgebed).

LEED EN LIEFDE IN HET JODENDOM *)

Het huwelijk

Het Joodsche huwelijk heet dus קדושין = de heiliging van de bruid en bruidegom. Men verstaat dus hieronder de heilige verklaring in het bijzijn van minstens tien mannelijke personen, van wie twee als getuigen gelden, dat de bruid den bruidegom geheiligd zal zijn.

Deze hoog heilige ceremonie heet, behalve קדושין ook ארוסין. Dat is dus de Joodsche ondertrouw, waarbij ook de ring werd overgegeven en waardoor dus bruid en bruidegom tot echtgenooten werden. Dan werd de בְּרַכַּת אֲרוּסִין — de lofzegging van den ondertrouw uitgesproken over een glas wijn en daarna stak de bruidegom den ring aan den vinger van de bruid, met de woorden: enz. הָרִי אֶת מְקַדְשֶׁת לִי of enz. הָרִי אֶת מְאוּרַסֶּת לִי (Kidoesjin 5b).

Uit deze ondertrouw-lofzegging blijkt heel duidelijk, dat bruidegom en bruid nu echtelieden waren. De אַרוּסָה was de vrouw van den אָרוּס. Alleen waren zij nog niet samen in de echtelijke woning. Dan volgde dus de נִשְׁוּאִין dat is: „het tot zich nemen van de bruid”. Dan kwam de groote feestelijkheid van de חֲפָה. Dan werd er een חֲפָה gevormd — een onderdak — hetzij door bruid en bruidegom samen onder het tallies van den bruidegom op te stellen of ook door een חֲפָה van een sierlijk baldakijn te vormen. Nu werd de trouw-acte (כְּתוּבָה) voorgelezen, waarin de bruidegom schriftelijk heel duidelijk, met naam en toenaam van zich en zijn bruid en met duidelijke omschrijving van plaats en datum verklaarde, dat deze bruid zijn vrouw was en dat hij alle verplichtingen tegenover deze bruid op zich nam, die hem de Joodsche wet voorschreef.

En dan werd er weder een beker wijn ingeschonken en werd de huwelijkslofzegging uitgesproken, de בְּרַכַּת נִשְׁוּאִין of בְּרַכַּת חֲתָנִים (Ketubot 7b). Daar deze lofzegging uit zeven lofzeggingen bestaat, noemt men dit ook de שְׁבַע בְּרָכוֹת.

Tegenwoordig hebben deze beide heilige plechtigheden op één en dezelfde dag plaats. Bij ons bestaat dus de huwelijksinzegening, die

---

*) Uit *De Joodsche Jeugdkrant* IV, 1 en volgende.

we kortweg חֶפֶה noemen, uit de אַרוֹסִין en de נְשׂוּאִין direct na elkander. Dat het eigenlijk twee aparte ceremoniën waren, blijkt ook nu nog, doordat de בְּרַכַּת אַרוֹסִין en de בְּרַכַּת נְשׂוּאִין ieder over een aparten beker wijn en liefst ook ieder door een aparte persoon worden uitgesproken. Wij laten hier deze lofzeggingen in haar geheel volgen om hun mooien en heiligen inhoud.

De bruid zit rechts van den bruidegom. Naast de bruid hebben de moeder van bruid en bruidegom en naast den bruidegom de vaders van bruidegom en bruid plaats genomen. Nadat de plechtige toespraak door hem „die de choepoh geeft” (מְסַדֵּר הַקְדוּשִׁין) heeft plaatsgevonden, gaan bruid en bruidegom staan onder het talies van de bruidegom.

De „mesadij” neemt een glas wijn in de hand en zegt eerst de lofzegging over den wijn. En daarna de בְּרַכַּת אַרוֹסִין

בָּ"א א"י א"מ ה"א אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו
door Zijn geboden — ons heiligde — Die — Geloofd zijt Gij, enz.

וְצִוָּנוּ עַל הָעֲרִירֹת וְאָסַר
en verbod — de bloedschande — betreffende — en ons gebod

לָנוּ אֶת הָאֲרוֹסוֹת וְהִתִּיר לָנוּ
ons — en veroorloofde — de heilig-verloofde — ons

אֶת הַנְּשׂוּאוֹת לָנוּ עַל יָדֵינוּ
de handeling van — door — aan ons — de heilig-gehuwde

חֶפֶה וְקִדְּוָתָא בָּ"א א"י מְקַדֵּשׁ
Die heiligt — Geloofd zijt God, enz. — en inzegening — choepoh

עָמֹ יִשְׂרָאֵל עַל יָדֵינוּ חֶפֶה
choepoh — de handeling van — door — Israël — Zijn volk

וְקִדְּוָתָא:

en inzegening!

De moeder van de bruid laat nu de bruid van den wijn drinken en daarna reikt de vader van den bruidegom hetzelfde glas wijn aan den bruidegom en laat hem daaruit drinken. Nu laat de bruidegom den huwelijksring aan twee getuigen zien, opdat deze zich overtuigen, dat het een gladde gouden ring is en in het bijzijn van deze twee getuigen (שְׁנֵי עֵדִים) steekt hij met de rechterhand dezen ring aan den rechter wijsvinger van de bruid, terwijl hij duidelijk de heilige woorden uitspreekt:

הָרִי אֶת מִקְדָּשְׁךָ לִי בְּטִבְעָת
 door den ring — aan mij — geheiligd — zijt — Zie
 זֶה כָּתַם מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל :
 en Israël! — Mozes — naar de wet van — dezen

Dan moeten alle aanwezigen uitroepen: מִקְדָּשְׁךָ :

De „mesadij” of liefst een ander neemt nu een ander glas wijn, vult dit met wijn en zegt eerst de lofzegging over den wijn.

En daarna zegt hij de בְּרַכַּת הַתַּיִם of בְּרַכַּת נְשׂוּאִין .

Dit zijn zes lofzeggingen Mét de berogoh over den wijn volgen dus nu „zeven lofzeggingen” (שִׁבְעַ בְּרָכוֹת):

בָּ"א י"א א"א מ"ה שֶׁהַכֹּל בָּרָא לְכַבֹּדּוֹ :
 voor Zijn eer! — schiep — Die alles — Geloofd zijt Gij, enz.

בָּ"א י"א א"א מ"ה יוֹצֵר הָאָדָם :
 den mensch! — Die vormt — Geloofd zijt Gij, enz.

בָּ"א י"א א"א מ"ה אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם
 den mensch — vormde — Die — Geloofd zijt Gij, enz. voor hem

בְּצַלְמוֹ בְּצִלְמֵ דְמוּת
 — de gelijkenis van — met het beeld van — met Zijn beeld —

תְּבַנִּיתוּ יְהִי קִיּוֹן לּוֹ מִמֶּנּוּ
 uit hem zelf — voor hem — en Die samenstelde — Zijn gelijkenis

בִּנְיָן עָדִי עַד בָּ"א י"א יוֹצֵר
 — Die vormt — Geloofd enz. — immer. — voor — een bouw

הָאָדָם : שׂוֹשׁ תִּשִּׁשׁ וְתִגַּל
 — en juichen zal — blij zal zijn — Blij — den mensch!

הַעֲקָרָה בְּקִבּוּץ בְּנֵיהָ
 haar kinderen — door de verzameling van — de kinderlooze

לְתוֹכָהּ בְּשִׂמְחָה בָּ"א י"א מְשַׂמַּח
 Die verheugt — Geloofd enz. — in vreugde! — in haar midden

צִיּוֹן בְּבִנְיָהּ :
 door haar kinderen — Tsion

Deze lofzegging dient om in onze vreugde ook aan Tsion te herinneren, dat nog steeds verwoest en verlaten ligt. Wij bidden dus in deze lofzegging om de herleving van Tsion.

שִׂמְחָה תִּשְׂמַח הָרַעִים הָאֱהוִיבִים
 de geliefde — de vrienden — verheugen zult gij — Verheugen

עֵדֶן   **בֵּן**   **יְצִירָךְ**   **כְּשִׁמְחָךְ**
 Eden in den tuin van — Uw schepsel — zooals gij verheugdet
מְקֹדֶם · **בְּ"א"י**   **מְשֻׁמֵּחַ**   **חֲתָן**   **וּכְלָה** :
 en bruid! — bruidegom — Die verheugt — Geloofd enz. — eens!
בְּ"א"י · **א"י** · **א"מ"ה**   **אֲשֶׁר**   **בָּרָא**   **שִׂשׁוֹן**
 blijdschap — schiep — Die — Geloofd zijt Gij, enz.
וְשִׁמְחָה   **חֲתָן**   **וּכְלָה**   **גִּילָה**   **רְנָה**
 gejubel. — gejuich, — en bruid, — bruidegom — en vreugde,
דִּיצָה   **וַחֲדוּהָ**   **אֶהְבָּהּ**   **וְאַחֲוָהּ**
 en broederschap — liefde — en opgetogenheid. — vroolijkheid
וְשָׁלוֹם   **וְרַעוּת**   **מְהֵרָה**   **וְ**
 o, Eeuwige. — Spoedig — en vriendschap! — en vrede —
אֱלֹהֵינוּ   **יִשְׁמַע**   **בְּעָרֵי**   **יְהוּדָה**
 Juda — in de steden van — moge gehoord worden — onze God,
וּבְחֻצוֹת   **יְרוּשָׁלַיִם**   **קוֹל**   **שִׂשׁוֹן**
 gejuich — de stem van — Jeruzalem — en in de straten van
וְקוֹל   **שִׁמְחָה**   **קוֹל**   **חֲתָן**
 bruidegom — de stem van — vreugde — en de stem van
וְקוֹל   **כְּלָה** ·   **קוֹל**   **מִצְהָלוֹת**
 het daveren van — de stem — bruid, — de stem van
חֲתָנִים   **מִחֻפָּתָם**   **וְנַעֲרִים**
 en jongelingen — uit hun bruidshemel — bruidegoms
מִמְשִׁיתָהּ   **נִגִּינָתָם** ·   **בְּ"א"י**
 — Geloofd enz. — hun gezang! — uit den maaltijd van
מְשֻׁמֵּחַ   **הַחֲתָן**   **עִם**   **הַכְּלָה** :
 de bruid! — met — de bruidegom — Die verheugt

Nu geeft de vader van de bruid van dit tweede glas wijn aan den bruidegom te drinken en dan de moeder van den bruidegom aan de bruid.

Dan neemt de bruidegom het eerste glas, dus het glas waarover de **בְּרַכַּת אַרוֹסִין** is gezegd en werpt dit stuk. Den oorsprong van dit gebruik vindt men in den Talmoed (Berachot 30b). Rabina vierde de bruiloft van zijn zoon. Toen hij zag, dat de aanwezige rabbijnen zeer uitgelaten waren, nam hij een kostbaren beker van wit glas ter waarde van vierhonderd gulden en wierp dien in stukken. Toen

werd de stemming wat gedrukker. Vanhier het gebruik, om een glas te breken op de choepoh (Tosafot aldaar).

Sinds de verwoesting van Jerusalem was namelijk al te groote uitgelatenheid verboden, ook daar, waar de „vreugde van den plicht”, de simchoh sjel mitswoh, de hoogste verrukking begrijpelijk maakte. Hoe kunnen wij ten hoogste verrukt zijn, als de uitoefening der plichten voor een groot deel niet meer mogelijk is, omdat wij al die plichten, die met eigen land, stad en tempel te maken hebben, niet meer kunnen doen? En daarbij nog het besef, dat het noodlottige verlies van stad en tempel aan onze zonde te wijten is! En daarbij nog de overtuiging, dat de vertraging van ons herstel mede aan onze zonden te wijten is! Ja, wij voelen zoo echt en zoo waar de beschuldiging onzer rabbijnen dat „hij in wiens dagen de herbouw van Jerusalem niet plaats vindt, het zich moet aanrekenen alsof Jerusalem in zijn dagen verwoest werd!”

Bovendien is al te groote uitgelatenheid, ook al zou Jerusalem nog bestaan, niet in den geest des Jodendoms. Zooals het leed niet mag neerdrücken, mag ook het lief niet uit den band doen springen! „Dient den Eeuwige met ontzag en juicht met angst!” roept ons de Bijbel toe (Psalm 2—11). Waar jubel is, moet angst zijn, predikte daarom Rabba (Berachot 30b). Dat kan dus ook misschien wel de reden zijn waarom Rabina dat kostbare glas stuk wierp op de bruiloft van zijn zoon, toen hij de rabbijnen uit den band zag springen.

Zoo begripen we ook wat de Talmoed ons meedeelt van diezelfde bruiloft van den zoon van Rabina. Toen vroeg men namelijk aan Raw Hamnuna „zing eens wat moois voor ons!” Daarop begon deze rabbijn te zingen: „wee ons, wij moeten sterven! Wee ons, wij moeten sterven!”

„Wat moeten wij hierop terugzingen?” vroegen hem toen de rabbijnen.

„Hoezee de Touroh, hoezee de mitswoh, die ons beschermen tegen den dood!” zong daarop Hamnuna het antwoord. (Berachot 31a).

Het is wel teekenend voor de afstomping van dergelijke innig-vrome gebruiken, dat wij tegenwoordig volstaan met het breken met een waardeloos fleschje op iedere choepoh en dat daarbij dan nog

het publiek „mazzel-tov” daver, alsof dat de heele clou van de choepoh is!

Wij zouden hier lang kunnen blijven stilstaan bij alle gebruiken, die met choepoh en bruiloft in verband staan, zoowel in Bijbelschen als in na-Bijbelschen tijd. Dit zou echter in dit bestek te ver voeren. En toch willen wij er ook niet geheel over zwijgen, omdat er toch niets heerlijkers en heiligers is dan bij het Lief even te verwijlen.

Laten wij dus nog eerst even de verschillende ceremoniën van het Joodsche huwelijk en de benamingen ervan goed begrijpen.

1. Men heeft dus eerst de kennismaking der twee voor elkan- der bestemden. Dus wat wij de verloving noemen.

Dat heet in het Hebreeuwsch שְׂדוּכִין of שְׂדוּךְ. Verbasterd tot „Sjiddesj”.

Hij die de beide jongelieden met elkander in kennis brengt, heet de שְׂדוּךְ. Een huwelijk zonder voorafgaande kennismaking der jongelieden wordt in den Talmoed streng veroordeeld. Zoo iemand werd zelfs geeeseld (Kidoesjien 12b). En zeker was het verboden een vrouw te huwen, die men nog nooit van te voren gezien had. (Kidoesjien 41b).

2. Dan volgt de אַרְוִסִין „de ondertrouw”. De bruid is daar- door heilig voor den bruidegom bestemd. Zij is vanaf dit oogenblik zijn wettige echtgenoot. Zij blijft echter nog een vol jaar in haar vaders huis. Haar vader moet nog steeds voor haar onderhoud zor- gen. Zij mag nog niet met haar echtgenoot samen wonen. Alleen wanneer er een oorlog uitbreekt, moet haar echtgenoot haar binnen het jaar huwen. (Deuteronomium 20-7). Als de tijd van de אַרְוִסִין verstreken is en de echtgenoot heeft haar nog niet gehuwd, dan is de echtgenoot verplicht haar te onderhouden. (Ketoebot 57b).

3. Dan volgt de נְשואִין wat wij de חופה of חתונה noemen. Tegenwoordig zijn אַרְוִסִין en נְשואִין op één dag, maar zijn nog steeds twee afzonderlijke plechtigheden.

Over deze Joodsche bruiloft willen wij nu graag even uitwijden.

Hoe heilig-mooi de Joodsche bruiloft is, mag wel daaruit blijken, dat men de dag van Gods Openbaring op Sinai de Bruiloftsdag van God en Israël genoemd heeft (Midrasj Hooglied 3- enz.). God is de

bruidegom, Israël de bruid, Mozes de Mesadij, de Tien Geboden de Kesoëbo, de Tabernakel de echtelijke woning. En de afspiegeling hiervan is iedere Joodsche bruiloft. Kan de gedachte nog subliemer worden opgevoerd? Kan de eed van heilige trouw, waardoor twee menschen kinderen het eindige leven aan elkander smeden, nóg mooier gesymboliseerd worden, dan door de vergelijking met den eed van trouw, die eens God met Israël voor de oneindigheid aan elkander verbonden.

Daar is een prachtlid in de Psalmen, waar van den Bruidegom gezongen wordt! (Psalm 13). Dat lied weerklinkt in de Synagoge of in het huis waar de bruidegom in den vroegen morgen van zijn heiligen dag zijn gebed verricht. Die Bruidegom in dat lied is God, op den dag van zijn huwelijk met Israël, toen Hij Zijn allerliefste het allerkostbaarste bruidsgeschenk in de handen legde. Zijn Tourah. Daar treedt in hemelschen stralenglans de Bruidegom uit zijn bruidsvertrek (vers 6).

En als wij nu de verzen verder lezen (vanaf vers 8), dan is het tweede woord van telkens vijf woorden de naam van den Eeuwige:

De leer van — den Eeuwige — is volmaakt — verkwikt de ziel!

Het Getuigenis van — den Eeuwige — is trouw — het maakt wijs — den onwetende!

De Bevelen van — den Eeuwige — zijn oprecht — ze verheugen — het hart!

Het Gebod van — den Eeuwige — is helder — het verlicht — de oogen.

De Vrees voor — den Eeuwige — is rein — zij blijft — eeuwig!

De straffen van — den Eeuwige — zijn waarheid — zij zijn rechtvaardig — allen tezamen!

En als men deze vijf Hebreeuwsche woorden van dezen Psalm op de vijf vingers van de hand aftelt, is telkens dat tweede woord, die heiligste naam van God, de tweede vinger van de hand. Dat is dus Gods wijsvinger, waarvan de Tourah spreekt, die immers telkens ook van Gods hand weet te spreken!

Welnu dan, dan zal de bruidegom den heiligen bruidsring aan den wijsvinger van zijn bruid steken op den dag van zijn choepoh, als hij de allerheiligste gelofte uitspreekt van:

„Zie — gij zijt — geheiligd — aan mij — door dezen ring — naar de wet van — Mozes en Israël!”

Waar ter wereld is een symboliek, die deze overvliegt? In welke verbeelding der godsdiensten is de bruidsdag zóó uitgebreid als in ons Jodendom? Hier worden alle eeuwen teruggeleefd in één moment! Hier wordt de heele wereld teruggedroomd naar één plek! Hier is Sinai! Hier is de Openbaring! Hier durven twee menschen onder eede een volk te zijn!

Hier symboliseert de gouden ring (טבעת), die door geen diamant of inschrift onderbroken mag worden, de oneindige eeuwigheid, die alleen door het Godsgeloof omvat kan worden!

En wat God bedoelde, toen Hij tot Zijn bruid Israël zeide: (Exodus 19-6):

„En gij — zult zijn — aan Mij — een koninkrijk van — priesters — en een heilig volk!”

dat bedoelt de bruidegom als hij tot zijn bruid zegt:

„gij — zult zijn — aan Mij — geheiligd.”

En daar waar het gebruik nog is, dat de bruidsvrienden (שושבינין — Unterführer) brandende kaarsen en fakkels vóór het bruidspaar uitdragen, wil dit in symbool brengen de bliksems, die aan de Wetgeving voorafgingen (Exodus 19-16). Vandaar ook nog, dat men liefst de choepoh gevierd ziet onder den blooten hemel (Eben Haëzer 61-1). En hier grijpt de symboliek nog verder. Hier wil men Gods Schepping zelf aanschouwen, den hemel met zijn sterren, die de getuigen waren van het geluk van de twee eerste menschenlevens, waaruit heel de wereld gesproten is. Zoo zal er ook uit deze twee heilige menschenlevens één wereld spruiten, die geslachten na geslachten zal zien! Liefst wil men dan ook de bruiloft gevierd zien op den vierden dag van de week, de dag waarop de hemel-lichten zijn geschapen en dan op een dier dagen van de maand, waarop de maan zich in haar volheid toont (Jore Déa 179—2), alles symbool van de schepping, die het volle, fonkelende geluk der schepsels bedoelde.

Het Jodendom beschouwt den huwelijksdag als de wedergeboorte van twee menschen. Een nieuw leven begint voor beiden. Zij bidden daarom op dien dag dan ook om vergeving voor hunne zonden. Zij spreken in het gebed de zondebelijdenis uit en vasten op den dag

van hun choepoh. Het is voor hen een Verzoendag, waarop God hun vergiffenis schenkt (Talmoed Jeroesalmi Bikoeriem 3—3). Zij vasten natuurlijk slechts totdat de plechtigheid van de choepoh begint. Het witte gewaad, waarmee zich de bruid siert is dan ook het zinnebeeld van Gods vergiffenis, waardoor zij nu een nieuw, rein leven beginnen kan.

En als de bruid het huis van haar ouders verlaat, worden haar de overoude zegeningen toegeroepen, die eens Rebekka tegemoet klonken, toen zij als bruid het ouderlijke huis verliet. (Genesis 24—60):

„onze zuster — gij moge worden tot duizend maal — tienduizend!”

Ook de tarwekorrels waarmee men bruid en bruidegom bestrooit, brengen dezen wensch in een aanschouwelijke symboliek.

En dan wordt alle vreugde losgelaten. Vreugde van heerlijke heiligheid! Geen uitgelatenheid, waarvoor men zich schamen moet. Geen banale jool, waardoor het zedelijk gevoel gekwetst wordt. Wee, die zijn mond tot triviale scherts verleidt op den dag, waarop twee menschenlevens zich aan elkaar in heiligheid hebben toegezworen. Wie zich daaraan schuldig maakt, diens leven vergaat in rampen, ook al zouden hem zeventig jaar zijn toegezegd! (Sabbat 33a; Ketubot 8b). Maar in gepaste vreugde zijn alle grenzen opgeheven. Allen moeten meedoen! Weg met alle gedachten, die neer kunnen drukken! Mocht er een begrafenis aankomen, als de bruidstoet passeert, dan moet dat leed uit den weg, een paar straten om! Houdt op met de mooiste en heiligste bezigheid, als het Lied van twee gelukkigsten nadert! Houdt zelfs op met het Touroh leeren aan de kleinen en danst mee met bruid en bruidegom! (Ketubot 17a). Er worden voorbeelden genoemd van de grootste geleerden, die op straat dansend en springend voor bruid en bruidegom uit gingen. En dan riepen ze de bruid de mooiste woorden toe. Daar was het Rabbi Juda ben Ilai die met een myrtentak voor het bruidspaar danste! Daar was het Raw Samuel ben Jitschak, die met drie myrtentakken voor de pasgehuwden sprong! Daar was Rabbi Acha, die de bruid op zijn schouders nam en met haar in het rond danste! Ja, zelfs den Joodschen koning Agrippa zag men op straat voor een bruidspaar dansen. En toen men hem vroeg: „Majesteit, wat doet gij?” antwoordde hij: „ik draag mijn kroon elken dag en deze twee menschen dragen haar éénmaal in het leven!”

I N H O U D

<i>Inleiding</i>	1

KIEKJES

<i>Een geleerde te Heidelberg</i>	11
<i>Bij den dood van Rabbijn J. D. Wijnkoop</i>	16
<i>Jaapie</i>	22
<i>Klaassie</i>	26
<i>Cheilek</i>	31
<i>Waterlooplein</i>	35

ZIELTJES

<i>Tijd</i>	41
<i>Moutse</i>	44
<i>Afkijken</i>	46

JOODSCHE GESCHIEDENIS

<i>Jozef voor Pharo</i>	52
<i>De Uittocht (fragment)</i>	67

OVER JOODSCHE OPVOEDING

<i>Het Kind (fragment)</i>	71

KINDERGEDICHTJES

<i>Goed Sjabbos</i>	84
<i>Nachtgebedje</i>	85

LEED EN LIEFDE IN HET JODENDOM

<i>Het huwelijk</i>	86

Het bestuur van het Beth Hamidrasj te Amsterdam dankt de uitgever Menno Hertzberger voor zijn bereidwilligheid inzake het afstaan van de drie Kiekjes, ontleend aan de in 1926 bij hem verschenen eerste bundel.

